

S. WEINTRAUB
aus WARSCHAU
JERUSALEM

גבורה

בבואי עם הספר הזה דולפת נפשי מתוגה ותתעמף עלי רוחי
לדבר דברים אשר לא נסיתי בהם מעולם, אך מה אעשה אם ה'
פקם את פי וישם מלתו על לשוני ויאמר כה תדבר: אנכי מעודי עד
היום הזה עמלתי ביגיע כפים בתשומת יד ובין הסוחרים נמנית,
עד בשנים אחרונות בהיות לי בווארשע בית מעשה שבר (ביער
ברויערייא) נחפך עלי הגלגל, ומארבע רוחות בא הרוח להורידני
פלאים, כאשר נלחצתי בין המצרים ובושת פני כסתני, אמרתי
ארחיק נדוד אחיש מפלט לי מסער מתחולל עלי ראשי, לכן זה
ירחים אחדים הלכתי בחמת רוחי ירושלמה בחשבי אולי פה אנפש
מעצבי ומרגזי אשר השתרג עלי צוארי, אך גם פה לא מצאתי
נחת ולא זאת המנוחה, כי פה צר ידים לאיש כגילי,

הנה יתר הפליטה הנשאר לי בווארשע אכלו הוצאות הדרך
ומרף אנשי ביתי ועתה הוצנתי ככלי ריק, אמרתי אוציא נא
מאמתחתי (מן רוב הכתבים האצורים אתי אשר טפחתי ורביתי
בימי קדם בסוד אלהי עלי אהלי) את ספר הקטן הזה להפיצו
ברבים לאור עולם, אולי ימצא חן בעיני המשכילים ונדיבי עם,
וידעו כי לא במסחר לבד כחי כליתי אכן גם על דלתי התורה
והחכמה שקדתי, אולי מפרי פי תשבע בטני, עד אשר ירחם ה'
עלי ויחלצני ממצר, ובוה אמצא מקום לחלות פניכם להיות לי
עזרה בצר, סמכוני ועזרוני, ויהי ה' למשען לכם ובכל אשר תפנו
תשכילו כברכת עבדכם המשתוחח ומשתחזה מרהוק מול הדרת
כבודכם,

שמואל שמעלקא וויינטרויב .

H/26

ספר

בבורי שמואל

ביאור חדש על ספר משלי לפי עומק הפשט
וחקירת השרשים, אשר הוצאתי לאור פה ירושלם
עה"ק, אני הדל באדפי

שמואל שמעלקא בר"ד ווייטרויב
חס וחסוי בשנת תרמ"ב לפ"ק.

נדפס

פעה"ק **ירושלם** תובב"א

בדפוס של הר"ר אג"ן ושותפו, ע"י המנהל את
בית הדפוס ר' שמואל הלוי צוקערמאן נ"י.

כאשר בינותי בספר משלי שלמה ובביאורים הרבים אשר עליו
ראיתי כי המבארים עוד השאירו עוללות, והניחו מקום לבאים
אחריהם לפרש מקראות רבים בפנים אחרים, הרהבתי בנפשי עוז
לאחוז בעט סופר לחקוק על לוח דברים החדשים אשר חנני ד'
להציגם קבל עם, — הן נפשי יודעת מאוד כי בספרי זה תושי'
לרוב לא הודעתי, אך גם זאת לא שמתי ידי לפי לממון בחובי
דברי אלה ויהי קרבי קברם, כי אם רק במעט קט קלעתי אל
מטרת האמת תשיש נפשי כמוצא שלל רב, כמו"ש הרב בעל
המאור בהקדמתו לאמור: אל תוכיחו עלי הרפתי באשר קצרה
בי יד שכלי ותבונתי וכו' ואמר אחד מן החכמים לא תושט חמאת
על מי שהביא קצת מן הדברים הנכונים באשר לא הגיע עד
תבליחם, — אף כי אנכי המך בערכי כל קבל די רוח יתירא
לית בי אינני מחליט כי באתי עד מרום קץ האמת, רק הנני
מציע את רחשי לבבי לפני המשכילים ויודעי שפת קדשינו, את
אשר יבחרו יקריבו אליהם ואשר לא ימצא חן בעיניהם ידפוהו
והו' בלא הי', כי הם יבחרו ולא אני,

את ביאורי זה קראתי בשם **כפרי שמואל** כי
מחרבה חידושים אשר אתי בכתובים

הוא ראשית פריי היוצא לאור, וכאשר זכני ד' להפיץ מעינותי
אלה חוצה כן יעורני לחלק ביעקב שאר ספרים הממונים אתי
בכתובים, לא יבול פריי לנצח ויעמוד לברכה בקרב הארץ
שמי וזכרי

שמואל שמעלקא בר"ד ויינמרו"ב.

א [ד] לחת לפתאים ערמה . נקרא קל הדעת ועושה מעשהו בלי התבוננות , פתי . מלשון פתאום ; וערמה היא חכמה הנסתרת בקרב אים ולב עמוק . והוא מן המלות המשמשות דבר והיפוכו . כי ויהיו שניהם ערומים [בראשית ב] פי' מבלי לבוש . והנחש היה ערום הוא הכיפוף שכיחה חכמתו ומחשבתו חבויה בקרבו כאלו היתה מכוסה בלבוש . שלא יראה אדם בהשקפה ראשונה . והפתי שהוא אים מהיר לבב בלי תבונה חינו מכיר בערמה :

[שם] ומוזימה . מחשבת דעת בין שהיא לטובה בין שהיא לרעה נקראת מזימה . והרמב"ן בפ' אחרי כהן ; "מחשבה ההגונה נקראת מזימה ולזנות העשויה במחשבה בסתר נקראת זימה" וכו' — ותמכני הא כתיב כי נטו עליך רעה חשבו מזימה כל יוכלו [תלים כ"א] אשר יומרוך למזימה [שם קל"ט] והרבה כמוהו . וחולי כונתו דגם מחשבה טובה נקראת מזימה אבל זימה היא לעולם רעה :

[ו] ומליצה . מאמר הנאמר בלי משל רק בלשון לח ועיש . כמו מה נמננו לחכי אמרותיך וכו' [תהלים קי"ט] . וחידה היא מאמר שאינו מובן בפשוטו אלא יש בו דבר חדוד . והוא כמו חריפות בלשון התלמוד . ואף שהיא מנחית עי"ן וי"ו וחדוד הוא מן הכפולים . מ"מ מקור אחד הן . כי הגזרות מתחלפות :

[ז] יראת ה' ראשית דעת . כמו ששינו בפ"ג דלצות . כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת :

[י] חטאים . חוטאים [רש"י] . ומ"מ יש הפרש ביניהן . כי חוטאים צנין הקג אינם רק עוברים על עבירות קלות ואינם תדירים בחטא . אבל חטאים צנין כבד הם עם כבד עון ומושרשים בחטאים . כי צנין הכבד מורכב על חזקת הפעולה ותדירותה כמ"ס המדקדקים . וזה שאמר אשת ר' מאיר לר' מאיר [בברכות דף י'] מה דעתך משום דכתיב יתמו חטאים מן הארץ . מי כתיב חוטאים ? חטאים כתיב . היינו דוקא חטאים צנין הכבד שהם רשעים גמורים ואין עוד בהם שום נילוף קדושה . והג' בריווי דהתם עדיין לא היו רשעים גמורים שהרי לבסוף חזרו בתשובה [ורש"י] שם פירש בדחיקות גדול והרי"ף בח"א הרבה להקשות עליו . ולפי מ"ס יבא על נכון]

[י"א] נארבה לדם . שם ארבע לפי הגמחה הראשונה היא הצטה והשקפה מן החור וע"כ נקרא החור ארובה שעל ידו משקיף וארוב על לידו וכן פי' בערוך שאלת ארוב היא השגחה והשקפה :

בבבירי משרי א' שמואל

[שם] נצפנה לנקי חנם. הם אין אומרים בלשון הזה. רק הכתוב אומר
כן להגדיל חמסס :

[י"ד] כים אחד יהיה בלגו. מספר אחד שוב לכלנו לא יקה אחד
יותר ואחד פחות. ושם כים הוא מלשון תכוכו על השב [שמות
י"ז] והוא תמורת כם על משקל לל, כן, להבדיל מן כם יב.

[ב] חכמות בחוץ תרונה. היפוך מן הרשעים המסיתים בסתר כי
יראים פן ישמע אחר את דבריהם. כמ"ש כי יסיתך אחיך וגו' בסתר
לאמר בלכך ונעזבה אלהים אחרים [דברים י"ג] ואמרו שם בספרי "מלמד
שאן אומרים דבריהם אלא בסתר. אבל דברי תורה אין נאמרים אלא
בפרהסיא וכן הוא אומר חכמות בחוץ תרונה"

[ב"א] נטיתי ידי ואין מקשיב. רוב נטית יד הוא על העונש. כמו ועוד
ידו נטויה [ישעיה ה] נטית ימינך [שמות ט"ו] וגם פה יש לפרש
כן כענין שנאמר על מה תוכו עוד תוסיפו סרה [ישעיה א] :

[ב"ד] ותפרעו. שרשי פרע. טעמו הראשון נסיגת אחר. ומזה "למפרע"
בלשון חז"ל. והתשלומין הנקרא פרעון נגזר מזה שהוא השבת
הדבר או הגמול לבעלו הראשון. וטעמו השני הוא מרי וביטול. כמו כי
פרוע. ומזה בפרוע פרעות. וכאן טעמו המרי והביטול [רא"ה]. ולפי
דעתי כל מקום שטעמו מרי וביטול הוא מן פרץ ובזה העי"ן תמורת
הלד"י כמו מעיק תמורת מליק. והתחלפות זו רגיל מאד בלשון ארמי
שאומרים ביעא מן בילא עאן מן לאן וכדומה :

[ב"ו] באידכם. איד בכל מקום כשהוא על לרע ופורעניות מתורגם
תבזא. ונ"ל כי גם ואל יעלה מן הארץ (בראשית ב) הוא מעלין
זה. ופירושו תעלה ושבר שהולכין בו המים. וכן יזוקו מער לאידו [איוב
ל"ו] כי מן המער ימלאו הנכרות מים כמו שכתב הרמב"ן ריש פרשת
מקץ עייץ שם :

[שם] פחדכם כ' רש"י במידה ע"ה. פחד הוא דאגה מימים רבים,
ובעיתה (שהוא מורא) היא בכלת פתאום. אבל בפי' עקב כ' בהיפוך
פחד לשון בעיות פתאום. מורא לשון דאגה מימים רבים. ותמיהני
הא כתיב אשרי אדם מפחד תמיד. משמע שהיא דאגה מימים רבים
דאילו על בעיות פתאום כתיב חרדת אדם יתן מוקש. אמנם בהפרש
בין פחד ומורא היא דפחד הוא יותר גדול ממורא. וכ"מ בספרי פ'
עקב דקאמר. פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים :

[ל"ב] כי משובת פחים תהרגם. פי' המנוחה כמו בשוכה ונחה
[ישעי' כ']

[יטעי' ל']. ואמרה מה, שלא ענה להם בצרתם אינו מטעם נקמה .
אלא כי כן טוב להם . שחס תהי' להם ממוחה תהרגם כי יוסיפו להרשיע .
וכמו"ם בסנהדרין ע"ב . שקט לרשעים רע להם ורע לעולם :
[לג] ושאנן . הכון בפתח . וכו' אחד . מן ד' דכתיבין כן ונמנין במסורה
בירמיה' מ"ג . ואין הפרש בינו ובין שאנן בקמץ כמו רענן ורענן .
ורש"י כ' „ושאנן לשון עתיד נכון נקוד בפת"ח" . — ולא הבנתי דבריו :

ב [ג] כי אם לבינה תקרא . רק לבינה תקרא ובה תתעסק תמיד
ולא בדבר אחר עמה . כמו"ם במנחות ל"ט . שאל כן דמה את
ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי את כל תורה כולה מוכו שללמוד חכמה
יוונית ? קרא עליו במקרא כזה לא ימוש ספר התורה הזה מפוך והגית
בו יומם ולילה לא ובדוק איזו היא שטה שאינה יוס ואינה לילה . ואפשר
מלת תקרא פ"י תתפלל . וכן תתן קולך שתקרא אל ד' ותתפלל אליו
שיחוק אותך בצניח ודעת . כמו שהתפלל עלי' שלמה ולא על דבר אחר ;
[ה] דעת אדחים . היא יראת ד' . יודע שיש אלהים בדרך . כמו חין
חמת ואין חסד ואין דעת אלהים בדרך (הושע ד') וכן ובני עלי בני
בלעל לא ידעו את ד' (ש"א ב') :

[ז] יצפון יישרים תושיה . אמר כן בדרך משל . כאילו כחכמה לפניה
שגא יוכי אים לראותה רק ד' מגלה אותה לפני הישרים . ותושי'
פ"י עלה כמו לי עלה ותושי' (לקמן ח') :

[ח] דנצור ארחות משפט . אורח הוא דרך רחב כמו"ם יש"ס כגבור
לדרך אורח (תלים י ח) ובלשון רז"ל אורחא . וכ"כ בספר ירמיה
שלמה „דרך היא שם כללי לכמות הקו על ג' האורך . ושם אורח היא
שם פרטי לכמות הקו ע"ל הרוחב , ושורש ארת רח שהנחתו הראשונה
היא הרוחב — (ויש מי שכתב הכיפוך ואינו נכון) :

[טז] דהצילך מאשה זרה . כל שאינו ממשפחתו נקרא זר . וכל שהוא
מאחך אחרת או מאומה אחרת נקרא נכרי . ובדרך השאלה יבוא
זה תמורת זה . ובאשה כל שאינה אשתו נקראת זרה ונכרי' כי אינה
בשר מבשרו :

[י"ז] העוזבת אדוף געוריה . אלוף הוא חצר כמו ויחבר תרגומו ולפך .
ובאלוף בראש השם נוספת בעבור המשקל כמו אגרוף אפרוח .
ומזה ואהב אנוש כערכי אלופי ומיודעי (תלים נ"ה) פ"י חצרי והבעל הוא
חצר לאשתו כמו"ם והיא חצרתך ואשת בריהך (מלאכי ב') . ופעמים שם
אלוף פ"י ראש ושר . והיא מלשון והאלפים והעירים עובדי האדמה (ישעי' ל')

בבלי משני ג' שמאל

כי הי' המנהג לקרוא את המושלים ושרים בשם גדולי הכהמות כמו חילי מואב [שמות ט"ז] עתהי ארץ [ישעי' י"ד] :

[שם] ואת ברית אלהיה שבחה. מה שכרתה עם בעלה בעת הנישואין. כענין שכתוב. ואתעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים וגו' ולאשבע לך ואבוא איתך וגו' ותהי לי [יחזקאל ט"ו]. וגאמר והיא חזרתך ואשת בריחך :

[יח] ואר רפאים מעגלותיה. הכוחות רעות ושדים נקראים בלשון ערבי רפאים :

[יט] ולא ישיגו ארחות חיים. כפל המליצה לתוספת ביאור ולחיזוק. כמו כי מת אתה ולא תחי' [ישעי' ל"ח] עקרה חין לה ולד [בראשית י"א] חושך ולא אור [עמוס ט'] .

[כב] ובוגדים יסחו ממנה. ענין עקירה והעתקה כמו בית גאים יסח ד' [לקמן ט"ז]. ויסחך מאוכל [תהלים נ"ב]. והיא עקירה עולמית. ולפעמים היא על עקירה זמנית כמו ונסחתם מעל פני האדמה [דברים כ"ח] :

[ב] ישנות חיים. ביומא דף ע"א מפורש. אלו שנים של אדם שמתהפכין לו מרעה לטובה. ופרש"י מי שהי' עני בילדותו ונעשה עשיר לעת זקמתו דומה לו כאלו עכשיו נעשה חי מתוך מיתתו. — ולפי פשוטו נקראת השמחה חיים. כמו ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חי' הבלך [קהלת ט']. וכן ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מ"ה) שמח רוחו שהיתה נכאה ועלובה :

[ג] חסד ואמת. הם שמות נרדפים לענין אחד כמו אדמת עפר (דניאל י"א) ואין שום הפרש ביניהם בבחינה זו. אלא שמלת אמת משותפת גם לאמונה. לכן לא תביא מלת אמת לבדה על החסד רק נסמכת למלת חסד שלא לטעות בהוראתה. ובאח על הפלגת החסד. ואמר למען חסד ואמת מאלקים לא יעזובך קשור מלות ה' על גרגרותיך וגו' :

[ד] ומוצא. פי' ותמלא. כמו ומות בהר. ושבר טוב. פי' כולם יאמרו עליך שיש לך שכל טוב! וכמוהו טובה שכל [ש"א כ"ה] פי' חכמה ובעלת שכל טוב :

[ו] בבל דרביך דעהו. בצרכות ס"ב אמרו רז"ל אפי' לדבר עבירה. ופי' רש"י "הן נבך אם נאורך מזה הוא כגון אליהו בהר הכרמל עבד עלי' וקשה דהוא מלתא דפשיטא הלא ארז"ל גדולה עבירה לשמה ממזה שגא לשמה? אולם נלפע"ד הכונה כדאיתא בספ"ק דקידושין אם רואה אדם שילרו

שילרו מתגבר עליו ילבש שחורים וילך למקום שאין מכירין אותו ויעשה מה שלבו הפך ואל יחלל שם שמים צפרהסיה. אי נמי הכונה אם אינו יכול לכבוש את ילדו מוטב שיעבור על עבירה קלה ואל יעבור על החמורה. ולפי פשוטו בכל דרכיך ומעשיך דע את ה' שהוא משגיח עליך וכל לעדיך יספור וכו' מיישר אורחותיך ולא אתה :

[ה] לשריך. הוא הטבור. ונקרא כן בעבור שתחלת בריאת האדם הוא מן הטבור כדאיתא בסוטה מ"ה. וראשית בלשון ארמי שרי. ומזה שם החודש תשרי. שהוא תחלת השנה. והיה ראשון לחדשים קודם יליאת מלכים כמ"ס הרמב"ן בפ' בא :

[י] וימלאו אסמך שבע. כמ"ס הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף צבתי וצחוני נא באת אמר ה' לצאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם צרכה עד בלי די [מלאכי ג'] ואסמך הם אולרות. ובלשון ארמי סימא בהעדר האל"ף בראשו כמו ומטמוני מסתרים [ישעיה מ"ב] תרגומו וכימא דמטמורין. וכו' שם כולל לכל מיני אולרות :

[יא] בתוכחתו. הם היסורים. כמו והוכחתיו בשבט אנשים [ש"ב י"ג] ויש תוכחת שטיניה בירור דברים כמו שמעו נא תוכחתי (איוב י"ג) מה אשיב על תוכחתי [חזקוני ב'].

[טז] אורך ימים וגו'. הטובה תכבד את החכמה מכל ד' מימין ומשמאל וכו' כענין שנאמר יפול מזדך אלף ורבע מימין [תהלים צ"ח].

[יח] למחזיקים. מחזיק הוא ביד. ותומך הוא בכל גופו :

[כד] אם תשכב. אם תשכיב עלמך כמו ובשכבך ובקומך. בל"א [נדער נעגטן]. ושכבת. כשאתה שוכב. בל"א [ליגען] :

[כ"ו] בהיות לאל ידך דעשות. אל פירושו כח ועוז כמו אל גויס, [יחזקאל נ"א] כגבר אין איל [תהלים פ"ח], ושיעורו בהיות אל לידך. אך בכל מקום כתיב כן, לאל ידך, לאל ידי :

[ל] אם לא גמולך רעה, אם לא לנפשך גמול רעה אף שעשה רעה לאחרים כמ"ס לקמן "מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו" וכתב רש"י ד' בפ' ויחי "כל גמול ענינו התחלת הטובה או רעה. וכאשר ישיב לו רעהו הטובה או הרעה הריא יאמר עליו שהוא משיב גמול או משלם גמול או עושה לו כגמולו אשר גמל עליו. ולא תמנא במקרא בענין אחר :

[לא] באיש חכם. סר מהדך האדק ומשפט. כי מלת חכם נדדק עס סרה כמו כי יקום עד חכם באיש לענות זו סרה [דברים י"ט] מלשון

מלשון חמסו תורתי [יחזקאל כ"ב], נחמסו עקבך [ירמיה י"ג] ענינו
הסרה,

[לב] ואת ישרים סודו. הוא כלשון בני אדם. שאין אדם ממתיק סוד
אנא עם אהביו. והכונה שהישרים ראויים להיות אנשי סודו אם
היה לריך לך. או הוא כפשוטו כמו שכתוב סוד ה' ליראיו וזריתו
לכודיעם [תהלים כ"ה]

[לד] אם ללצים הוא יריץ. מלת אם פירושה כמלת כי. כמו עד אם
כנו לשמות [בראשית כ"ד] והוא נתינת טעם למקרא שלפניו בעבור
זה מארת ה' בבית רשע כי ללצים הוא מסובב שלילו עניהם בהיותם
עניים ואביונים. ואת נוח לדיקים יצרך, כי לעניים יתן חן והוא בא ע"י
עשירות כמ"ש אהבי עשיר רבים;

[לה] ובסירים מרים קלון. מקרא קלר הוא. ושיעורו ולבסילים מרים
ה' קלון. והוא ע"י מארת ה' בביתו. וחכמים יחלו כבוד בעבור
ברכת ה' כי העשירות מביאה לידי כבוד.

ד' [ה] קנה חבמה. יש במלת קנה הוראות שונות. הקנה במחיר,
עשה, בריאה, אסיפה וכדומה. ומתפרשת לפי ענינה.

[ז] ראשית חבמה קנה חבמה. אל תחשוב בלבך יש לי די חכמה
ואני לריך עוד לקנותה.

[ח] סלסלה. רומס אותה כמו סולו סולו המסילה [ישעיה ס"ב] סולו
נרובב בערבות [תהלים ס"ח] ומסילה היא הדרך הגבוה משטח
הארץ מיוחדת לעובדי אורח שלא יטו ללדדין. וע"כ נאמר ומסילותי ירומון
[ישעיה מ"ט]. ותל גבוה שעושים הצוררים נגד המצור נקרא סוללה.
והמדרגה שעולים עליה לעלייה נקרא סולם. ומזה בלשון רז"ל הכהנים
נהגו סנסול בעלמן [קידושין מ"ח] ענין גאון וגובה. וכן כבולר על סלסלות
[ירמיה ו'] ענ הענבים העליונים שאין ידו משגת לקחתם משם בעבור
רוב גובהן. אבל סלסול בשערות הוא מענין קליעה מלשון סל שעושים
אותו מחריות קליעות:

[ט] תמוגך. תכבד אותך כמגן. כענין שנאמר כלנה רלון תעטרנו.
[תהלים ה']

[יד] באורח רשעים אל תבוא. אפילו על מנת שלא לעשות כמוהם.
כמ"ש אשרי האיש אשר לא הלך בעלת רשעים וגו' וארז"ל שאם

הלך סופו נעמוד וכו' וסופו ננוך וכו' [ע"ז י"ח]

[ט"ו] פרעהו. שרשו פרע. וטעמו עזיבה ונסיגת אחר. כמו למפרע
בדברי רז"ל [רז"א]

בכורי משלי ה' שמואל ה

[טז] כי לא ישנו אם דא ירעו. פעולת הרע נעשה להם טבע ש"א נהם להתקיים בלעד. כענין שכתוב. יהפוך כושי עורו וממר חזרנותיו כן אתם תוכלו להיטב למודי הרע [ירמי' י"ג].

[יח] ואורה צדיקים. וי"ו יתירה היא. ואינו מוסב על קרא שלפניו. אלא הוא ענין בפני עצמו:

[יט] דרך רשעים באפירה. כמו"ש רז"ל כיון שעבד אדם עבירה ושנה בה נעשית לו הכתה.

[כ"ג] כי ממנו תוצאות חיים. כמו"ש בפ"ב דלכות איזו דרך ישרה שידבק בה האדם ר"א אומר לב טוב. ואיזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם ר"א אומר לב רע. אמר ריב"ז רואה אני את דברי ר"א מדברי כולם שכלל דבריו דבריהם.

[כה] עיניך דנוכה יביטו. איש מרמה ושקר אינו יכול להביט בפני חברו שהרע לו. ואמר אם תלך בדרך דקה תוכל להביט בפני כל אדם. א"ל הכוונה כמו"ש רז"ל כל המומים אדם רואה חוץ ממומי עצמו. לזה הזכיר שם האדם את עיניו להביט על עצמו כמו שמביט על חברו. וכבר כתבו בשם חכם אחד היסוד הראשון בחכמה הוא. דע את עצמך. [שם] ועפעפוך יישירו נגדך. כפל המלה במלות שונות. ופי' יישירו כמו ישירו שהיא ענין הכטא, ובה בגזרת נהי פ"א יו"ד כמו טוב ויטב שוע וישע וכמובן.

[כז] ובר דרכיך יבוגו. שלא תעשה דבר בלי התבוננת אלא אחר הכנה ומחשבה.

ה [ו'] אורה חיים פן תפלים. פן תחשוב שגם אורה חיים מסבב איזה היזק בגופו או בממונו. [מלשון התלמוד. שהוא חמרא דאכיל נהמא ופלסי לסלא. ב"ק י"ט. קלקל והפסיד את הסל] והתי"ו מן תפלים היא לנקבה נסתרת וקאי על אורה שהיא פעמים לשון נקבה כמו דרך. ואמר מחשבה זו היא בטעות כי נעו מעגלותי מכל הפסד שבעולם. ולא תדע מדבר המקלקל ומזיק להכולך בדרכה. ואפשר הכוונה כפי שאמרו רז"ל הוי מחשב הפסד מזה כנגד שברה ושקר עבירה כנגד הפסידה. ואמר אם תשקול שבר מזה כנגד הפסדה יכבד השבר מאוד ונעו מעגלותי ורחוק מאוד זה מזה. ולא תדע לשער גדול כרחוק. ואמר בלשון פן שהיא אזכרה לפי שאין לשקלם זה לעומת זה. כי האורה חיים היא בתכלית הטוב והניאוף היא בתכלית הרע ואינם כלל מסוג אחד.

[י"ד] במעט הייתי בכל רע. מעט יולא מן הכלל שלא הייתי בכל רע
(ב) לגמרי

לגמרי. בתוך קהל ועדה. בפרסום רב בתוך רשעים רבים. שהיא חילול השם יותר מהעושה עצירה בפני עולמו.

[ט"ו] שתה מים מבורך. המשיל את אשתו לבור שיש בו מים מכוסכים ענ כל ימי השנה. ותהא חשוכה עליו כאלו שתה מי מזלים הכובעים בכל עת מים חדשים. והנמשל מבורך.

[י"ח] יהי מקורך ברוך וגו'. הוא ביאור למקרא שלפניו שתה מים מבורך וגו'. ומקורך. פי' מקור אשתך. או הכוונה על אביו ואמו שהן מקורו כמו"ש הביטו אל נור חוצבתם ואל מקבת צור נקרתם [ישעי' נ"א] וכשהוא רשע ורועה זונות מקללים את אביו ואמו כמו"ש את אביה היא מחללת. וארז"ל אומרים ארור שזו ילד ארור שזו גדל.

[י"ט] אילת אהבים וגו'. הסרה כ"ף הדמיון ומשפטו כאלת אהבים. כמו גור ארז יחזק.

[שם] ירדתי ירווך בכל עת. בכל עת שתתאוה לאשה. באהבתה תשגה תמיד. כאשר תתאוה לה כמו ביום השבת יערכנו לפני ד' תמיד [ויקרא כ"ד] ואינו אלא משבת לשבת. ועיין רש"י ר"פ תלוי. וגאמר עובר עלינו תמיד [מ"ב ד'] ולא עבר אלא לעתים מזומנים. כי א"א לפרש כפשוטו שאינו מדרך המוסר. גם רז"ל אמרו שלא יהיו תלמידי חכמים מאוים אלא נשותיהם כתרנגולים. ופי' מלת השגה כי רש"י והמכלל יופי בשם ריב"ק ששמע אלדד הדני אומר יש לי שגיאה בעיני והכוונה יש לי עסק. ומזה וכל שוגה זו [לקמן כ']. וכן השתמש בלשון זה הרמב"ם ז"ל בסוף ה' תשובה שכ': שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שיסגה בה תמיד כראוי. — וכי עליו הראב"ד: זה השגיון לא ידענו נאחזה דבר כיוון. ואנו מפרשים אותו בשני ענינים לשון שיר כמו שגיון לדוד. וענין אחר [באהבתה תשגה תמיד] בעבור אהבתה השגה בענייך שלא תשים עליהם לב. — ותמיהי שנעלם ממנו דברי רש"י בפסוק זה שנפי פי' זה נקט הרמב"ם לשונו שם. ותפס עוד לשון המקרא דלקמן כי בסוף ה' נדרים שכ': או מי שה' שוגה ביין וכו'. — שענינו התעסקות. ומן התימה על הכ"מ שלא ידע מזה והשיא דברי הרמב"ם לדבר אחר יעו"ש.

[כא] וכל מעגדותיו מפלם. לשלם לו כמפעלו לא יותר ולא פחות. כמו"ש רז"ל בפ"ק לחגיגה. עבד שרבו שוקל לו שגגות כזוונות [היינו שאף השוגג שוקל עין בעין כמו ששוקל עין בעין את הזונות בלי הכרעה] תקנה יש לו ?

[כג] ישגה יחי' נעדר מן העולם. וגא נפקד ממנו אים [במדבר ל"א] תרגום

וכו' אם הסרה הסרה לי וכו' —

מן המלוה דבר ולמה אשלים בעד איש זר.

צעדו . דע כי נוקשת .

וכיוצא בו .

ושבר. ואמר התרוֹלֵץ ושבר את עלמך לפניו.

הנאל כלבי מיד יקוש :

אשר אין לה קציר. — אבל נוסחא שלנו יותר נכונה.

מטתו בחבוק ידיים ומתעלל לקום .

ולא יסאר מאומה צידך .

עממן [רש"י]. ורא"ל פי' שהסביעיות גדולה מכלן. ולא נהירא די

בכורי

משלי י

שמואל

בין השם חשוב ידיה שופכות דם נקי ואיך יתכן שהמשלה מדנים בין אחים יהיה גדול ממנו. וכן לקמן פ' ל' נאמר שלוש הגה לא תשבענה ארבע לא אמרו הו'. שלושה המה נפלאו ממני ואין הרביעיית גדולה מהן.

[יו] רשון שקר. אפילו שלא בחזרת עדות רק בדברים בעלמא. ובשנית חסד יפוח כזבים עד שקר. שמעיד שקר בז"ר אף שהדבר שמעיד עליו הוא אמת אלא שהוא לא ראה ולא ידע. כמו"ס רז"ל בשביעות ל"א. מניין לתלמוד שאמר לו רבו יודע אהה בי שאם נותנים לי מאה מנה איני מדבר מנה יש לי אלא פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד מניין שלא יטמך עמו ? ת"ל מדבר שקר תרחק.

[כא] עגדם. כמו אעגדנו עטרות לי [איוב ל"א]. וכל ששניהם הם ענין עמידה בלשון התלמוד כמו עמידה קשירה מעליה [פסחים י"א]. וירכסו את החושן ת"י ויעבדו. וכל"א [שליפין].

[בג] ודרך היום תוכחות מוסר. שפועל על התורה והמלאה. כמ"ש בפ"ג דברכות תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יבא אדם קורא ושונה וזועט בזביו ואמו או בדביו וכו' שאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם;

[בן] כי בעד אשה זונה עד כבר לחם. כמ"ס ורועה זונות יאבד בן.
ואשת איש. היא הזונה המכרת. כי זונה שבכל ספר זה היא אשת
איש כמ"ס לקמן כן הבא אל אשת רעבו וגו' כי קנאה חמת גבר וגו'. וכן
כי אין האיש צביתו [לקמן פ"]. ופירושו אשת איש אחר. גפש יקרה
תצוד. אף את הנפש היקרה בכל מדות טובות וצדורה ומלות העפ"כ
תאודנו למדחפות ויבוא עליו ריש ועוני ושאר מיני פורעניות ;

[בן] ובגדיו לא תשרפנה . באו כאן בגדים בלשון נקבה שלא כמנהג :
[רא] וגמצא יושלם שבעתים . פי' אם לא היו יודעים קודם לכן שהוא
גנב אלא עתה נמצא גנב יסלם שבעתים שלא יפרסמוהו כעמין שבי'
כבוסת גנב כי ימצא וגו' [ירמיה ז'] ועיין רש"י שם .

[לה] שוחד. הוא מתנה כמו ותשחדי אותם לבוא אליך מסביב בתחומיך [יחזקאל ט"ז]. ובכתובות ק"כ היתה מאי שוחד? שכוא חד. ופי' רש"י הנותן והמקבל נעשים לב אחד;

ז [ב] באישון עיניד. כתב הרד"ק בשורש איש שנקר' אישון לפי שגראה
 בו אורת איש ותוספת הנו"ן הוא להקטין. — ואין זה נכון לפי
 ענ"ד כי אורת איש הנראה בו הוא לל' האורה העומדת לנגדו כי האישון
 הוא כאספקלריא ואם תביט במראה ותתבונן באישון שלך הנראה בו לא
 תראה

[ו] בעד אשגביו. שרשו שגב. והוא בלשון ערב חלון עשוי מנסרים הרבב וביניהן חלולין להכנסת האור בל"א [גיטעטער] והטומד לפנים בחדר הוא רואה ואינו מראה [רא"ח]. ולפ"ד היא קרוב ללשון שלב כמו משולבות אשה אל אחותה [שמות כ"ו] בין השלבים [מ"א ו]. שהנסרים משולבים וריוח ביניהן ולא מדובקין.

[ט] בגשף בערב יום. שם יום הוא כולל לכל המעת לעת כמו"ש ראב"ע צפ' בשלח. וערב. יש צו ב' הוראות. הא'. היא שם נכלל הלילה כמו"ש ויהי ערב ויהי בקר. בערב תאכלו מזאת. הב' משעה שהשמש נטתה לערוב כמו"ש ויבואו שני המלאכים סדומה בערב. ונשף הוא חשכת הלילה ולא ערב שקודם הלילה. כמו מאחרי בנשף [ישעי' כ'] בשלח בלעזים כנשף [שם ה"ט] וגבה ממנו הפעולה אך חושך יסופני [תהלים קל"ט] וכן ויכס דוד מהנשף עד הערב למחרתם [ש"א ל'] היינו קם בעוד חשכת הלילה והכס עד הערב למחרתם שהוא קודם הלילה. כן תרגם יונתן מקבלא ועד עידן רמשא [ובפ"ק דברכות הקשו א"כ לימא קרא מהנשף עד הכסף או מהערב עד הערב. ולפמ"ש לק"מ] ומשו"ה יזמר כאן בנשף בערב יום. ששם מלת בנשף מבאר בערב יום שלא תפרש אחרתו בין השמשות אלא בהיות חשכת הלילה ממש. וכפל המליצה באשון לילה ואפלה פירוש בחזקת הלילה. בעזוז עינות תבוס [לקמן ח'] תרגומו יבד אעשין מעיני תבומא. נכבדי מים [שם] תרגומו עשיני דמיא. ובלשון התלמוד הא דרכיכי הא באשיני [גדרים מ"ט]. מהאי דרכיך ומהאי דאשין [חולין קל"ו].

[שם] ונצורת לב. לב הוא מקום החכמה. ולזה של זו הרוח וחלל בקרבך

בקרבה. כי מלת נזר לפי דעתי הוא פגם מת כמ"ס ואחרי השלכת מקבץ כנזר נתעב וגו' יורדי אל אבני צור כפגם מוצק [ישעיה י"ד] היושבים בקברים ובנזורים ילנו [שם ס"ה] וגלורי ישראל להשיב [שם מ"ט]. פי' ישראל החשובים למתים וחללים:

[יג] וגשקה לו. מכאן תשובה על ראב"ע שכתב בריש שיר השירים שכל גשקה הכאח אחרים אות למ"ד איננה צפה רק בכתף או ביד. והעירותי עליו בביאורי על התורה צפ' וילא.

[מז] השובות. מלוויות כמו מהוטבות חזנות היכל [תילים קמ"ד]. וכן פי' בערוך ערך אחר.

[יו] גפתי. שרשו נוף. והוא הלכה והכאח הכה והנה כמו ויניפכו תנופה [ויקרא ח'] מוליך ומביא לכבוד. ונקראת הכברה נפה בעבור שמינין אותה הכה והנה.

[יה] דודים. אהבה וידידות בין איש לאשה כמו והנה עתך עת דודים [יחזקאל ט"ו]. כי טובים דודים מיין [שיר א']. ולא יבוא בלשון יחיד כמו זקונים נעורים.

[ב] ריום הבסא. ליום המכוון בחשבונו מלשון תכוסו על השם [שמות י"ב] שעינו מנין וחשבון. וכן בכסה ליום חגנו [תילים פ"א] יום הקבוע בחשבונו ומנינו. ואף שמלת תכוסו הוא מגזרת הכפולית. כבר כי המדקדקים שהגזרות מתחלפות זו בזו. וכתוב במכסת נפשות. שבה ענ משקל נחי למ"ד ה"א. ואמרה שלא יבוא קודם יום הקלוב בחשבונו.

[בב] וכעבם אל מוסר אויל. רבו בו הפירושים וכולם דחוקים. והתרגום אמר והיך כלבה לאיסורא. מפורש עכס הוא כלב ומוסר כמו מאסר ומלת אויל מוסב על רישא דקרא. ויהי' שיעורו הולך אויל אחרי' פתאום וגו' כעבם אל מוסר. ואפשר שנקרא הכלב עכס בעבור שדרכו לישך מלשון עקוסא דעקרבא [ברכות נ"ה] מאן דעקס עקסתי' עקרבא [בכורות ל"א] מלשון עקילתן עקילת עקרב [אבות פ"ד] [בה] אל ישמ. שרשו שטב. והיא העיי' מדרך הישר אל דרך עיקש כמו כי תשטה אשהו [רא"ח]. אבל משמש גם על ההטייה מדרך עיקש לדרך ישר. כמו"ס באורח רשעים אל תבוא וגו' שטה מעליו ועבור [לעיל ד'].

ה [א] תתן קורה. בקול רם כמו מבין עפאים יתמו קול [תנינים ק"ד] נתנה עלי בקולה [ירמי' י"ב]. היפוך הזונה שמדברת בקול דממה דקה שלא ישמע אחר את דבריה. תרונה

בכורי משלי ח' שמואל ה

[ג] הרוגה . יעקו בקול . מלשון קומי רוני בלילה [איכה ב'] וירא העם וירמו [ויקרא ט'] .

[ז] יהגה חבי . פעמים מלת הגה פירושה מהשבה ופעמים דיבור . כשהוא מקושר עם כלב היא מהשבה ועם כלי המצטא היא דיבור .

[יג] וגאון . הוא יותר מן גאון . כי אות הנוספת באה על חזקת הפעולה . וכעין זה אמרו בפסחים ק"ח . גדולה פרנסה כפלים מלידה בנידה כתיב בעצב תלדי בנים ובפרנסה כתיב בעלזון תאכלנה .

[יח] הון עתק וצדקה . מלת לדקה פעמים פירושה עוז ותוקף מלשון התלמוד עבדא דגן מולדק לעבדו [גיטין פ"ו] כל טלדקי דלית לה [ב"ק נ"ז] וכי המשביר . שבלשון ערבי ענינו חיזוק וקיום דבר בל"א [בעפ"סטיגטן] . בעפ"סטיגטן . ועפ"י פירשתי את הפסוק והאמין בד' ויהשבה לו לדקה . שחשב אברהם הכטחה זו לחוקק ויסוד מוסד שלא יפוג ממנה דבר ארצה . כמו"ש ילא מפי לדקה דבר ולא ישוב [ישעי' מ"ז] וכן וזרחה לכס יראי שמי שמש לדקה [מלאכי ב'] שמש חזקה ותקיפה . וכן הון עתק ולדקה . פירושה לדקה כמו עתק מלשון עתקו גם גברו חיל [איוב כ"א]

[כג] מעורם גבכתי וגו' . כי החכמה קשורה בהש"ת שהוא החכמה והוא המדע . ואין לה ראשית ותכלית . [דלא כראב"ע כאן] .

[כו] ארץ וחוצות , הימים קרא בשם חולות לפי שהן חוץ ליישוב . וכמוהו הנותן מטר ט"פ ארץ ושולח מים ט"פ חולות .

[כה] באמצעו שחקים בומער . כפי שאמרו בב"ר והוצא ברש"י בפי' בראשית יבי רקיע יחזק הרקיע לחים היו ביום ראשון ובשני קרשו . או שאמר כן בדרך מליצה .

[לג] ואר תפרעו . הוא היפוך המוסר כמו ואל תפרעו מלשון והוליד בן פריץ [יחזקאל י"ח] וכן כי פרעה אהרן [שמות ל"ב] . כי העי"ן והל"י מתחלפות .

[לד] לשקוד . להיות זריז ומתמיד כמו לשוא שקד שומר [תלים קכ"ז] . וזה גם על השתדלות כמו שקדו חכמים על תקנת צנות ישראל [ריש כחובות] . הוב משתקיד ב"ר יוחנן למסמכי' [סנהדרין י"ד] .

[לה] ויפק רצון מד' . הוא מולא מנפשו רצון מד' ואינו מהרהר אחריו פעושה שלא כמשפט .

[לז] משנאי . הוא יותר מן שנאי . וכן מאהבי . בעבור היותם צננין הכבד .

בכורי משרי מ' שמואל

מ [א] שבעה. הוא שם הרבוי בל"ק. ואפשר לפי שכל ימי השבוע
כן שבעה נקיע על הרבוי שבעה. ואמר שהחכמה עומדת על
הרבה עמודים שלא תמוט לללח.

[ב] טבחה טבחה וגו'. הכוונה שעושה דברי' בפרהסיא ובהכנות קודמות
כלי יראה מגור מסביב.

[ג] שרחה נערותי' תקרא על גפי מרומי קרת. מושב הדלים והבוערים
בעם הוא במרומי קרת כי שם לא ישובו הנכבדים ואנשי חיל בעבור
השמש שמגהטת שם כמו"ש בן כירא על העני. במרום הרים כרמו.
והחכמה יושבת במוצח המקומות ושלחה נערותיה אל מקום מושב הריקים
שיבואו אלי' ללמוד חכמה ואל ישובו לכסלה. ועל גפי פי' סביב העיר וכנפי'
כמו ואת אנפי' [יחזקאל ל"א].

[ז] ומוכיח לרשע מומו. לוקח לו מומו. כמו"ש רז"ל דור ששפטו את
שופטיו. כשאומר לו טול קיסם מבין שיניך אומר לו טול קורס מבין
שיניך. וכל הפוסל במומו פוסל.

[ח] פן ישנאך. מלת פן פירושה בכל מקום שלא. והיינו כשיודע בבירור
שלא ישמע לו אבל אם הוא מסופק חייב להוכיחו כמו"ש החוס'
בס"פ חזקת הבתים.

[יב] אם חבמת חבמת לך. כענין שבי' אם לדקת מה תתן לו או מה
מידך יקח [איוב ל"ה].

[יג] אשת כסילות הומיה. בלי דברי טעם כיונה הומה.

[יד] על כסא מרומי קרת. יושבת על כסא שחכא נראית כגדולה
וחשובה. ומושבה במרומי קרת במקום מושב הריקים והבוערים
כמוס"ל. [ובגמרא ע"ז י"ט מקשי כתיב על גפי וכתיב על כסא ומשני
בתלה ענ גפי ולבסוף על כסא. ותמיהני הא על גפי בחכמה כתיב ועל
כסא בכסילות כתיב ולפי שנוי'א דגמרא דכסא עדיף מגפי קשה טפי.
ורש"י בסנהדרין ל"ט נראה שהרגיש בזה ופירש דכסא גרע מגפי ואחר שחטא
ישב על כסא ע"ש אבל החוס' שם הקשו על פי' זה].

[טו] יקראו לעוברי אורח. כי לאלה שיושבים שמה א"ל לקרות כי הם
רודפין אחרים.

[טז] מי פתי. שהוא חי חיי סכלות שאינו נהנה מן עוב"ז ולעוב"ז אין
לו כלום. יסור הנה. יתענג בימי חי' הכלו ויעשה כל מה שלבו חפץ.

י [א] ובן כסיל חוגת אמו. ליופי המליצה כפל הענין במלות שונות.
יש גם להיפוך כעם לאביו בן כסיל וממר ליוגדתו [לקמן י"ז] הוות
לאביו

בבבירי משלי י' שמואל ט

לאביו בן כסיל [לקמן י"ט] ואמר ישמח אביו ואמך ותגל יולדתך [לקמן כ"ג].

[ב] וצדקה . דרך צדקה ומשפט תליל ממות אף אס הוא עני .
[ג] דא ירעיב . הוא נחית טעם למקרא שלפניו . כי לא ירעיב . ומכ"ס שמלילו ממות . כמו"ס הכה עין ד' אל יראיו להליל ממות נפסס ולחיותם ברעב . וכות רשעים . הוא הונו ועשרו מלשון מה הוה לאדם [קבלת ב'] יעוז בכותו [תלים כ"ב] .

[ד] ראש עושה כף רמי' . כל רמי' שבספר זה הוא העלל . כמו"ס רח"א ואלוה"ס . ומקרא מלא . עללה תפיל תרדמה ונפס רמי' תרעב [לקמן י"ט] . ואמר הכף של העלל שאינו רואה לעבוד מביא אה הריש ועוני . אע"ג שס כף היא נקבה והי' ז"ל עושה בקמ"ץ . מלינו יולאים מן הכלל . כמו יעשה מנחם [שמות ל"א] המנחה אשר יעשה [ויקרא ב'] . [ה] אוגר בקיץ . קיץ הוא זמן לקיטת פירות האילן . אף שאפשר לחיות בלעדס מ"מ בן משכיל גם מזה לא ינה ידו . ומכ"ס בקציר שלא יתשל נקצור את תבואתו שכל חייו תלואים בזה . אבל העלל נרדס אף בקציר ומכ"ס בקיץ .

[שם] בן מביש . שרשו בוש . וטעמו איחור שהוא מאוחר התנועה ועלל [הרלב"ג] .

[ז] ופי רשעים יבסה חמם . החמם מכסה פיהם שלא יוכלו לבדך את הלידיק כי הוא כקון בעיניהם כמו"ס ותועבת רשע ישר דרך [לקמן כ"ט] .

[ז] ושם רשעים ירקב . צפ"ג דיומא איתא : מאי ושם רשעים ירקב ? אמר ר"א רקבובית תעלה בשמותיהם . מה היא ? אמר רבינא דלא מסקינן בשמייהו . ופי' רש"י רקבובית חלודה דהוי בכלי ברזל שאין משתמשין בו . דלא מסקינן בשמייהו . נא יקרא אדם לבנו שם אדם רשע . — והמאמר תמוה מה הוסיף ר"א בדבריו . הכי לא ידעו פירושו של ירקב , ושל רקבובית ידעו ? ע"כ נ"ל דהכי קשיא ליה שאין בסיפא דקרא התנגדות לרישא . וכך בול"ל ושם רשעים לקללה . לכן מפרש ר"א שמלת ירקב פירושה שמחירו לרקבובית היינו מקללו שירקב שמו כדמסיק בגמרא שם שם רשעים ירקב מנא לן ? דכתיב ויאכל עד סדום וכתיב בתריה ואנשי סדום רעים וחטאים לד' מאד . וכן בצ"ר פמ"ט . כל מי שהוא מוכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה מאי טעמא ושם רשעים ירקב . ומה דקאמר בגמרא' מה היא לא קאי אמלתא דר"א אלא הכונה ופסטה דקרא מה הוא אמר רבינא וכו' .

[ח] חכם לב יקח מוצות. מקבל מלות מפי אחרים המאויס. כי הוא בעיניו עניו וספל וכולס גדולים ממנו. והאחיל הוא בהיפוך הוא מלוא אחרים שיעשו פקודתו כי הוא בעיניו גדול מכלם והם לריכים לסור למשמעתו. או הכוכה. חכם לב יקח מלות ויעשה אוהם. והאחיל רק בדבר שפתים אומר שיעשה ואינו עושה כלום. ודוגמתו לקמן י"ג, כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת.

[י] קורץ עין יתן עצבת. החכם אינו לרץ להבנת הדבר שישמע אה כנ הענין כמ"ש רז"ל די להכימא ברמיזא. וקרינת עין לאחד העמיד לפניו אורת כל הענין ויסודו. עלנת הוא מלשון העלץ נבזה (ירמיה כ"ב) ובלשון המשנה אין מעלין את הקטן. אמנם האחיל לרץ יגיעת שפתים ולהג הרבה טרם שיבינהו.

[יא] ופי רשעים יבסה חמם. החמם שעושה כוחם פיו שלא יוכל לשמות ממקור חיים של לדיק כי לסם המות נחשב לו.

[יג] ושבט לגו חסר לב. שיעורו. ושבט לגו תמלא בשפתי חסר לב כי מלות בשפתי תמצא מרישא מוכב נמי אכיפא. ואמר שדברי חסר לב הן כשבט נגו השומעים כמ"ש פגוש דוב שכול בליט ואל כסיל באונתו.

[יד] הבמים יצפנו דעת. אפי' הדעת אינם מפרכמים רק לעת מלוא. כמו שטינו באבות כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מלאתי לגוף טוב משתיקה. ואמרו בירושלמי פ"ט דפסחים יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים. אבל האחיל מרוב חפלו לדבר הנו נכון להשמיע אף בשורה רעה. ושיעור הכתוב ופפי אחיל מחיתך קרובה ודבי"ת חסרה כמו ששת ימים עשה ה'. משפטו בששת ימים.

[מו] הון עשיר קרית עוון. אף שאיננו מותן מכספו לשום אדם כלס יראים מפניו כאילו הוא יושב בקרית עו. ובהיפוך הדל אף שאיננו מבקש מחנה הוא מצוה לכל.

[מז] תבואת רשע דחמאת. מעשה רשע הוא לעונש ופורעניות. כמו מחמאת סדום (איכה ד').

[יח] ומוציא דבה על חבירו שלא בפניו הוא בסיל. רק לרץ לעשות כמו"ס בחורה לא תשגא את אחיך בלבדך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא.

[כ] לב רשעים כמעץ. נ"ל מעט הוא מין טיט שעושים ממנו כלי חרס שנותנים זיתים בחוכו. [והוא דבר שפל הערך כמ"ס איכה נחשבו לנכחי חרס מעשה ידי יולר איכה ד']. ובלשון המשנה הנוטל זיתים

בכורי משלי י"א שמואל י

מן המעטן [מעשרות פ"ד] והנו"ן זו על סימן המשקל כמו קרבן דרבן .
או שכנסה זו הנון לשרשית להבדיל בינו ובין הטיט . ומזה עטיניו מלאו
חלב [אויב כ"א] ובלשון המשנה עוטנו בתוך הבית [מנחות פ"ח] .

[בד] ברכת ה' היא תעשיר . ברכת ה' בקרב איש שהוא שמח בחלקו
היא לו נעשירות אף שאינו עשיר (כמ"ס רז"ל איזו עשיר השמח
בחלקו) . ורא תוסף עצב עמה . כי האיש הוא אינו עני ומלטער
לעולם בחשבו כג מה דעבד רחמנא לעב עבד . אולם עשירות בלי
ברכת ה' היינו שאינו שמח בחלקו אינה נחשבת כלום כי לעולם הוא
בדלגה .

[בד] ותאות צדיקים יתן . הרשע המזכר בבוא עליו לרה ולוקה ממלא
תאות לדיקים . כמ"ס ישמח לדיק כי מזה נקם פעמיו ירחץ בדם
הרשע וגו' .

[כו] בחומץ לשינים וגו' . מי ששיניו כואבות מגמע בכן את החומץ .
וכן כשטיניו כואבות מעביר עליהן עטן עשבים בחשבו שיהיו לו
לרפואה כי כן מוחזק בטיני הכמון . ובאמת אין בכן שום רפואה ואפשר
עוד שמריעין . בן העצד לשולחיו . המשלח חושב כי תיקן את מלאכתו
על ידו ובאמת לא הועיל כגוד בשליחותו . ולכן שינוי צפי"ד דשבת החושש
בשינוי לא יגמע בכן את החומץ . משום דבני אדם חושבין שהוא רפואה
ולכן גזרו חכמים עליו דכל דבר שהוא משום רפואה אסור לעשות בשבת
גזירה משום שחיקת סממנים . ואף אם באמת אין בו רפואה מ"מ כיון
שרגילין לעשות כן משום רפואה אסור . [ובזה סרה קוסית הגמרא על
המשנה מקרא דהכא . ובבבלי ובירושלמי משני לה בכמה שינויי . ולפמ"ס
לא קשה מידי מעיקרא] .

[כז] מעוז לתום דרך ה' . כמ"ס כי ישרים דרכי ה' לדיקים ילכו בס
ופושעים יכשלו בס [הושע י"ד] והענין כמ"ס רז"ל צפ"ז דיומא חזי
לכס לתלמידי חכמים שעוסקים בתורה ואין בהם יראה שמים . ח"ל רבא
לרבנן במטותא ממייכו לא תרתו תרתי גיהס [היינו כמ"ס במדרש פרשת
תבא . כל מי שלומד תורה ואינו מקיימה עונשו חמור ממנו שלא נמדה כלל]
והיינו דאמר רבא מאן דזכי (שלומד ע"מ לקיים) הוא ליה סמא דחיי דלא
זכי היא לי' סמא דמותא .

יא [א] מאזני מרמה תועבת ה' . מי שסוקל את מעלתו ומעלת
חבירו במאזני מרמה הוא תועבת ה' כמ"ס לעיל . מזדיק רשע
ומרשיע לדיק תועבת ה' גם שניהם .

דקת

בכורי משלי י"א שמואל

[ה] צדקת תמים תיישר דרכו. הוא כמו קרא ללעיל תומת ישרים תנחם. וקרא שלאחריו לזקת ישרים וגו'. וכפל הענין במלות שומות.

[ו] במות אדם רשע תאבד תקוה. מצניו ואשתו כמ"ש ואל יהי חוקן ליבומיו [תלים ק"ט] ואוהב הם הבנים כמו יהי רעב אונו [איוז]

[ח] אבל בלדיק אף אחר מותו יש תקוה לבניו בזכותו כמ"ש וזרעו לזכרה. וזרע לדיקים נמלט.

[יא] בברכת ישרים תרום קרת. הוא נתינת טעם למקרא שלפניו משו"כ בטוב לדיקים תעלוץ קריה כי כשהישרים מתברכים ומלליהם ירימו את הקריה בגמילות חסדים ולדקה שעושים. אבל כשהזכרה היא

כפי רשעים תהרס העיר. כי עוד ירבו לגזול ולעשוק וכלם יראים מפניהם בעבור עשרם.

[יג] חולך רביל מוגדה סוד. האיש שמגלה סוד אחר ברכילות לרין להזכר ממנו שלא חדבר בפניו שום סוד כי הוא נכון לגלות לאחרים

סודך. אמנם נאמן רוח. אשר אינו מגלה לפניך שום דבר מרעך הוא מכסה כל דבר אף שלא נאמר לו בסוד.

[טז] אשת הן תתמוך בבור. אשה בעלת חן ויופי מחזקת את כבודו בכל כחה ולא תשפיל א"ע בשום אופן בחשבה שהיא ראויה לכל

הכבוד שבטולם. וכן העריצים האכזרים שאין בטבעם שום מדת רחמנות יחזיקו בעושר בכך כחם שלא יתנו ממנו לעניים בחשדם כי רק הם ראויים לכסף וזון ולא אחר.

[יז] גומל נפשו איש חסד. שיעור הכתוב. איש חסיד גומל נפשו ואכזרי עוכר שארו. ומצינו כמה פעמים שהנשוא הוא מוקדם לנושא המאמר

למו כחול קש לשון אש ורשע להבה ירפה [ישעיה ה] הלאן ירעו הרועי' [יחזקאל ל"ד]. והכוונה כי האיש שהוא טוב לצדיות ועושה עמכם חסד גומל

לנפשו חסד כי כולם אוהבים אותו ועומדים לו לעזרה בלר. והאכזרי עוכר שארו כי יש לו שונאים הרבה האורבים עליו להשמידו.

[יט] בן צדקה דחיים. קאי על קרא שלפניו. ואמר כמו מעשה לזקה הוא לחיים כמ"ש ויהי מעשה הדיקה שלום ועבודת הדיקה השקט

וזבטה עד טולם [ישעיה ל"ב]. בן המרדף רעה: המשתדל לעשות רעה אף שלא עשה עדיין הוא למותו. ומסיים תועבת ה' עקשי רב. כי

תועבת ה' עקשי לב אף שלא עשה עדיין רעה בפועל.

[כא] יד ליד לא יגקה רע. כמ"ש פוקד עון אבות על בנים ועל שלשים וגו' ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', ואמר שהפורענות

הולכת מיד ליד מדור ראשון לשני ולשלישי ולרביעי. וזרע צדיקים גמולת מן הפורענות בזכות אבותיו.

[צב] גזם זהב באף חזיר. שהוא מסייע לו לגקר באשפה וצולאח עמוק עמוק בעבור חידודו. כן היופי לאשה סרת טעם מסייע לה לספות חטאת על חטאת. כי רבים יזנו אחריה. והנמשל הוא מבואר בפ' רש"י ז"ל.

[כז] יקבוחו לאדם. כל האומה כולה מקטן ועד גדול. וארז"ל אפי' עוברין שבמעט אדם.

[כח] בושח בעשרו הוא יפול. המתגאה בעשרו וחושב שהוא הגדול ומובחר שבכולם כמו פרי על העלים. סופו שייהיה כמוהו שיפוג כנפול הפרי מן העץ כבוא זמנו. כי המאכל והשמנות שבו גורם נפילה. אבל הצדיקים העומים יפרחו כעלה זית שאינו נופל לעולם בעבור שאין בו שמנונית ודבר מאכל.

[ל] פרי צדיק עץ חיים. פעולת הצדיק הוא כעץ חיים. אבל המלמד לאחרים לעשות הוא גדול ממנו שהוא חכם. וכ"כ רש"י בצ"ק י"ז. וארז"ל גדול המעשה יותר מן העושה.

יב [א] בער. פי' אדם ריק שאין בו דעת אפי' בטיב משא ומתן אינו יודע. מלשון ושלח את בעירה [שמות כ"ב] וכתוב ואני בער ולא אדע בהמות הייתי עמך [תלוי ע"ג] ובלשון ארמי נקרא בור בהשמעת העי"ן כדרכה בלשון ארמי.

[ב] טוב יפיק רצון מה'. איש טוב בטבעו ולדיק הוא שבע רצון מהנהגת ה' את העולם. ומסכים שכן ראוי להיות ובטוב העולם ידון והכל בצדק ובמשפט. ויפיק פי' מוציא מנפשו רצון מדרכי ה'. אבל איש מזימות המתחכם וחכם צנינו מרשיע את השם הנכבד ואומר שאין הקדוש ברוך הוא מנהג את עולמו כראוי חלילה. כמו שטען איוב בלערו.

[ג] דא יכון אדם ברשע. גדולתו לא תחמיד כי אין לה כן וחסים בארץ. אבל הצדיקים אף אם ימוטו לא לאורך ימים יהיה כן כי שרשם כל ימוט.

[ד] אשת חיל. היא נפש הנדיבה והזריזה החוששת על העתיד. והמבישה היא העללה.

[ה] מהשבות צדיקים משפט. אף המושכל הראשון שלהם הוא בצדק ומשפט. ותחבולות רשעים שהן עלויות עמוקות מקרב לב אעפ"כ הן בטעות ומרמה.

[ו] ובית צדיקים יעמוד. אפילו הבית שהוא עלול ליהרס ע"י הפיכה בעבור

בבא מציעא פרק י"ב שמואל

בעבור היותו מהוצר מאכני' וחמר אטפ"כ יעמוד ומכ"ש גופו שאינו עלול להשתח ע"י הפיכה .

[ח] ונעוה לב יהי' לבו. אף שהוא חכם ובר שכל . כיון שלבו מעוות ואינו הולך בשכל הישר .

[י] יודע צדיק גפש בהמתו. ונתן לבו להתבונן אף על נפש הבהמה שלא לאערה . כמ"ס רז"ל בויקרא רבה פכ"ו "יודע לדיק זה הקב"ה שאמר לא תקח האם על הבנים" . — ורחמי רשעים אבזרי. אבן המרחם על הרשעים הוא אכזרי על כללת העולם כי יוסיפו נהרשע וגשפוך דם נקי . כמ"ס רז"ל בסנהדרין ע"ב מיתה לרשעים טוב להם וטוב לעולם . והתחיל בלשון רבים רחמי ומסוים בלשון יחיד אכזרי כדרך נכו ואין רודף רשע [לקמן כ"ח] . ורחמי כמו מרחמי . או הפי' ורחמי על רשעים כמו ורחמי על כל מעשיו .

[יב] חמוד רשע מוצר רעים. הרשע יחמוד ויחמוס גם את מלוד רעים חבזיו כמ"ס נפש רשע אוחה רע לא יוחן בעיניו רעבו [לקמן כ"א] וחמד פירושו גזילה ועושק כמו ולא יחמוד איש את ארצו. וכן ארז"ל בריש ב"מ. לא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו [וכ' בתוס' שכן הוא האמת] . ושרש צדיקים יתן . הרשע שעושק את חבזיו הרשעים מאטדק שעושה כן מחמת שורש נדקתו וכדין רודף את הרשעים להשמידם . ופירוש יתן עורך ומליע לפני בני אדם בל"א (פארשטעלען) .

[יג] בפשע שפתים מוקש רע. מי שאינו נזהר בשפתיו מביא על נפשו מוקש רע [השוגג נקרא ג"כ פשע כמו בפסחים ו' ע"ב דלמא פשע ולא מבטיל לי' , פי' שלא יהיה נזהר וישכח] ומ"מ מלד אחר היא לטובה בע"י פשע שפתיו של רשע ילא מלד לדיק . כי יהיה נודע לו מחשבות הרשע מה שרואה לעשות לו .

[יד] מפרי פי איש ישבע טוב. איש טוב אף אם שומע מחבזיו מדבר שיעשה לו דבר רע. לא שבע ממנו שיחפעל בנפשו לשנוא אותו . באמרו עבד אינש דגזיס ולא עבד . וגמור ידי אדם ישיב לו . רק אם גמלו רעם בידיו אז ישיב לו ולא על הדיבור לבד .

[טז] אויל ביום יודע בעמו. בפרסום ובגלוי. ופי' ביום כמו נגד השמש לעיני השמש . שפירושו בפרסום שכולם רואים . ולא יבוש משום אדם .

[יז] יפיח אמונה יגיד צדק. מי שמגיד לדק מפיה אמונה בקרב השומע שמאמין לו כמאמר רז"ל נכרין דברי אמת . והעד שקרים מפיה בקרב השומע מרמה שאינו מאמין לו כי גם דברי מרמה נכרין : מרמה

[ב] מרמה בלב חורשי רע. כ"ל שמלת מרמה בכאן הוא מלשון וירם חולעים ורמה לא היתה בו [שמות ט"ז]. אף ששם רימה הוא מן הכפול'י בא בכאן במשקל נל"ה כי הגזרות מתחלפות. ודומה לו במכסת נפשות. תכסכו על השה [שם י"ב]. ואמר החושב'י רע על רעיכם הם בעלז ורוח נכאה כאלו תולעי' נושכים בלבו כי חושש פן תגלה רעתו. אבל ליועלי שלום שמהה.

[כה] דאגה בלב איש ישחנה. כשהיא לפונה בלב איש ואינו מספרה לאחרים. או הכונה שהיא שמור' בלב איש שאינו מסכיח דעתו ממנה ובפירוש הזה פלוגי ר' אמי ור' אסי ביומא ע"ה. חד אמר יסחנה מדעתו וחד אמר יסחנה לאחרים. ותרווייכו מודו דמלת ישחנה כשי"ן ימנית כפשוטו. ומלת ישחנה זרה כי ל"ל תשחנה.

[שם] ודבר טוב ישמחנה. שיעורו ודבר טוב בלב איש ישמחה. כשאין מסכיח דעתו ממנה או כשאינו מספרה לאחרים. דבספורו מפיג שמחתו.

[כו] יתר מרעהו צדיק. הדיק כשרואה לעשית איזה דבר או לחדש איזה דבר חכמה אינו כומך על דעתו לבד. אלא יתור ויתקור את רעבו אם יסכים עמו. ומלת יתר הוא כמו יתור הרים מרעבו [איוב ל"ט] ובא בליר'י תחת חירי"ק גדול. והרשעים עושים בהיפוך שאינם מתעלים עם אחרים רק תועים בדרכי לבס כמש"ל דרך איל ישר בעיניו ושומע לעלם חכם.

[כז] לא יחרוך רמיה צירו. הכון שביד הרמאי לא יתקיים כאלו הביא יד לביתו ולא שם גדר בעדו שלא יוכל לברוח הלא בלתי ספק מידו ברוח יצרה. יחרוך הוא מלשון חרכים שהוא חלון סתום ומכוייג בחתיכות עלים כמו אשנב. בל"א (גיטעער). אבל הן אדם חרוץ הוא יקר וכבד שלא יטולטל ממקומו וישאר לנצח.

[כח] ודרך גתיבה. הדרך שמוליך אל נתיב הצדקה. היינו הכנה למעש' הצדקה.

יג [ב] מפרי פי איש יאבר טוב. איש טוב אינו מדקדק על בן אדם שהולא בשפתיו שיעשה לו רעה כל זמן שלא עשה בפועל כפיו ורק המעשה שהוא פרי פי איש שאמר וקיים את דברו הוא שזכנס בקרבן. אבל הבוגד הוא בהיפוך אף שהבירו לא פתח פיו כנגדו לרעה עושה לו חמס.

[ה] כופר גפש איש עשרו. כשעשיר קרוב למות לוקחין עשרו ממנו שיהיה

בכוריו משלי י"ג שמואל

שיהיה כופר נפשו, כמ"ס בפסחים קי"ח הודו למי שגזב חובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו עני בשיו כו'. ורש שאין לו דבר ליקח ממנו על כופר נפשו לוקחין תמורתו איש רשע אשר לא שמע גערה ומוסר. כמו ולן לא שמע גערה. כענין שנאמר כופר ללדיק רשע [לקמן כ"א]. ושיעור הכחוב וכופר נפש רש איש לא שמע גערה.

[ט] ישמח. כושאל על מאור זהיר ומאיר סביביו ועומד בתקפו. וכן ארז"ל על הטפה הגדול שוחק [מכלל יופי]. ומוזכר אור זרוע ללדיק ולישרי לב שמחה.

[י] רק בודון יתן מצה. מי שטובה מעשיו רק בגאון וכעס בלי התבוננות אם הוא טוב או רע [כמ"ס זר יהיר לן שמו עושה בעצרת זון] יהיה מעשיו בלתי מתוקן. כי כל דבר שאינו בתיקונו כראוי נקרא מלך. כמו לחם מלך שאינו מחומץ ומתוקן כראוי. וכן ארז"ל בגיטין כ"ב. שלש עורות הן מלך חופה וכו' מלך כמשמעו מה מלך דלית זה שאור ולא שום דבר אלא קמח לבד אף האף עור נמי וכו'.

[יא] הון מהבל ימעט. כמוס"ל נחלק מבוכלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. והבג כמו בכל בהיפוך אותיות כמו כבש כשב שמנה שלמה.

[יב] ודרך בוגדים איתן. הוא היפוך הון. כי מי שנראה בפניו עוזת הוא שמו לבדיות. ושיעורו, ודרך בוגדים יתן איתן. והוא כמ"ס חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה.

[יג] כל ערום יעשה בדעת. עושה בפועל ממש מה שצריך לעשות ולא ידבר בדבר שפחים. והכסיל הוא בהיפוך לא יעשה כלום רק מרצ' לדבר בלכג הרבה בפרסום ומראה לכל סכלותו. מלת יפרוש הוא מעטין פרסום בלשון התלמוד. והמ"ס נוספת.

[יד] מלאך רשע יפול ברע. אף שאינו מכויין לעשות רע לשולחיו. מ"מ בעבור הרגלו במעשה הרע יפול ברע כאילו אחר הפילו שם. וציר אמונים מביא מרפא. כמ"ס רז"ל מגלגלין חובה על ידי חייב וזכות ע"י זכאי.

[טו] תאווה נהיה תערב לגפש. מקרא קצר הוא. ושיעורו, לבעל נפש שהוא אדם לדיק כמ"ס ל' צפ' כ"ג פ"ב. היינו כשצטלה התאווה ממנו יתענג כי אינו צריך עוד להתאבק עם יצרו. ומלת נהיה הוא העדר הויה כמו ועשית סירותיו לדשנו [שמות כ"ז] עיין רש"י שם. וכן כרמך לא תזמור [ויקרא כ"ה] היא הסרת הזמורה. והרבה כמוהו. אבל הכסילים כשפסקה מהם התאווה היא להם לתועבה. כמ"ס רז"ל סוף קנים. זקני ת"ח

ח"ח כל זמן שמזקינין דעתם מתישבת עליהם. וזקני ע"ה דעתם מטרת עליהם. לפי שאין יכולים לעשות הוימח שדורגלו מנעוריהם.

[כג] רב אובל גיר רשים. הרבה תבואה יש בעולם ע"י חרישת העניים העובדים את האדמה בזיעת אפיים. ומן היותר היה שלא יאכלו רק האנשים העובדים. אולם מנינו התנגדות לזה. כי יש נספה בלא משפט. שאינו עובד כלל וגיון ממנה משופרי דשופרא בלא דין ומשפט. מלת נספה הוא מלשון ספו ליה כתורא [כתובות מ"ט] ספו לי מאליה [פסחים ג']. ובלשון המקרא מספוא.

יך [ג] בפי אויל חומר גאווה. מדיבורו נראה גדול גאותו כאילו ילא מפיו ענף ארוך של גאווה.

[שם] תשמורם. נגזר משם שמור. ובאב הוי"ו במקום יו"ד כאילו נכתב תשמורם. וטעמו החקוק והשרש מלשון כלפון שמור. שענינו השחתה וחקוק [רא"ה].

[ד] באין אלפים אבוס בר. יש בני אדם שאינם רוצים לקנות אלפים ושורים לעבודה באמרם כי יאכלו את תבואתם. ובהעדרם האבוס מלא בר. [אבוס הוא אורל התבואה כמו פתחו מאבוסים (ירמיה נ'')] ואמר שזה שקר כי לעומת זה מכניסין תבואות לאבוס בעבודתם יותר ממה שאוכלים. והיא משל על אנשים המקמאים את התבואה במקום שיוכל להכניס כפלי כפלים כנגדו. והב' ממלת באין נמשכת גם למלת אבוס. ושיעורו באבוס בר.

[ו] בקש לץ חכמה ואין. בב"ר פ' פ"ט בקש לץ חכמה ואין אלו חרטומי פרעה שהיו פותרין לו שבע בנות אחת מוליד שבע בנות אחת קובר וכו' ולא היה קוגם נכנס באזניו. ודעת לנכון נקל זה יוסף. כונתם הלץ אינו רוצה להבין הדבר כפשוטו רק מבקש להתחכם להראות חכמתו בעיני העם. כי אם יאמר כפשוטו לא יהיה נראה כחכם. לכן החרטומים לא פתרו את חלום פרעה כפשוטו שבע שבלים טובות ורעות הן שבע שני שובע ושבע שני רעב. כי נחשב להם לחרפה לפתור כ"כ בפשיטות. אבל יוסף שלא רצה להחגדר ולהתגאות בחכמתו הלץ אחרי פשוטו. והוא דבר נקל. ודבר גדול הודיעונו בזה כל ללכת בחריפות של הכל רק לפרש כפשוטו כל מה דאפשר.

[ז] ובל ידעת שפתי דעת. אם לא ידעת שפתי דעת מה להשיב על שאלותי. כמ"ס רז"ל בסנהדרין ל"ט האי מאן דידע לאהדורי למיני כר' אידית ליהדר ואי לא לא ליהדר.

[ט] אוילים. שיעור הכתוב. בין אוילים ילין אשם. והיינו האהב' שזינים באה ע"י האשם שעשו יחדיו. ובין ישרים ילין רצון. על ידי אדקת דרכם שעשו יחדיו התחברו. ורצון הוא מעשה אדקת ומשפט שהוא מפיק רצון בני אדם.

[י] לב יודע מרת גפשו. העתידה לבוא עליו. כי לפעמים האדם מתעלז בלי שום סיבה גלויה. וכן לבו שמה ואין שום אדם יודע סיבתה. והוא כמו שארז"ל אע"ג דאילו לא הוא מזליה הוא.

[יח] נחלו פתאים אולת. ממשכים ופורשים את האולת מלשון נחלי מים. וערומים יכתירו דעת. יסביבו את הדעת שלא ילא מגדרו כמו הכתר מסביב את הראש. ונעשה משם כתר פעולה כמו עוטרים מן עטרת.

[כד] עשרת חכמים עשרם. העושר לחכמים נאה להם כעטרת. אבל העושר לאוינים יגלה אולתם ורשעם. כמו"ס רז"ל שלום וכשקט ללדיקים נאה להם ונאה לעולם. ולרשעים רע להם ורע לעולם. וכשהעושר הוא אלל רשעים קראו אולת לגנאי.

[כה] ויפיה בזבים מרמה. שיעורו ויפיה בזבים מזלי מרמה שלא יוכלו הדינים כחליא הדין לאמתו לדעת המרמה.

[לב] ברעתו ידחה רשע. הרשע כאשר יהל לנפול ברעה נפול יכול ולא ינצל כאילו איש דוחה אותו לתוכו. אבל הלדיק אף שהוא קרוב למוחו עדיין חוסה בד' שושיעיו. כמו"ס רז"ל אפילו הרב חדה מונחת על זוארו של אדם לא ימנע א"ע מן הרחמים.

[לד] צדקה תרומם גוי וחכד לאומים חפאת. שיעורו וחכד לאומים תרומם חטאת. ופירוש תרומם כמו הרומו מתוך העדה הזאת [במדבר י"ג] תרגומו אסתלקו. וכן הכר המלנפת והרם העטרה [יחזקאל כ"א] [וחטאת הוא העונש כמו ודעו חטאתכם אשר תמלא אתכם. במדבר ל"ב]. והיינו שתרומם את החטאת למעלה שלא תמוח על העם. כמו נוסח עון.

[ב] תשיב דעת. מייפה את הדעת לדברה בחן ושכל טוב בלשון נקיה וקלרה וכמ"ס בעירובין בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם. אבל הכסיל יביע אולתו כמעין הנובע בלי טעם וסדר ואינו מקפיד על לשונו.

[ד] וסדף בה שבר ברוח. המדבר לחברו בלשון רכה ולבו כל עמו הוא כמותו נחברו תבואה ברוח שאין בה ממש. ושבר הוא מלשון יש שבר במלרים (בראשית מ"ב). ולב

[ז] ולב במילים לא כן. אין מסכים לדברי חלד. באומרם שמפלים
טעותם ובעלים.

[יד] רב גבון יבקש דעת. בידעו שלא תבוא אליו בלי יגיעה. ופי
במידים ירעה אולת. אינו רואה לייגע את עצמו בבקשת הדעת
ולוקח לחלקו את האות כי היא מלווה לו כמדרש לבהמה בלי יגיע
כפוס.

[טו] כל ימי עני רעים. מי שהיה לכוט אחר הממון ומקנה באחרים הגדולים ממנו והוא עני בעיניו שאינו שמה בחלקו. כל ימיו רעים כי אם ירויה בעסקו יתאזר עוד יותר ולא יתענג במה שהריוח. כי מי שיש לו מנה רגש מאתים. אבל טוב לב השמה בחלקו הוא בשמחה לעולם כאילו היה לו משתה תמיד כי אף אם יפסיד לא ילעטר כי הוא קם בה' מבטחו ואומר כל מה דעבד רחמנא לטב עבד.

[מז] ומהומה בו. סעודה גדולה שאוכלים אותה בהמון רב אוכלים ושתי' חוגגים ומכרזרים בלי יראת ה' על פניהם.

[בג] שמוחה לאיש במוענה פיר. כשאלם אומר איז מענה דעט
והשכל לפני אנשים שמחה הוא לו. אבל צריך ליזהר שיהיה דבר בעתו
כי אם יאמר מענה בשמים עוסקים בענין שהוא אף אם יש בו חכמה
לאחיל יחשב. כמ"ש רז"ל דפ"ה דאבות. שהחכם שואל בענין ומשיב בהלכ' ^{והפסוק}
ובפסוק בגולס.

[כד] למעלה רבועיכל. כמי שטומד על מדרגה גבוה שניצל משטיפת המים שעל הארץ. כן אורח חיים שהולך עליו המסכיל נמדרגה גבוה היא לו שניצל משאול מטה.

[כה] ויצב גבול אלמנה. ברכותה שלא יסוג אחר גבולה. כענין שנאמר
אתה האצת גבולות ארץ קין וחורף אתה ירתם [תהלים ע"ד] שלא
יכנס אחד בגבול חבירו.

[כו] מחשבות רע ומהורים אמרו נועם. אמרי נועם הנראים טכורים
ואעפ"כ מהשתותיו רע. הן חושבת ה'. או הפי' אמרי נועם "ל"
טכורים בלי מחשבה רעה.

[כו] עובר ביתו בוצע בצע. כמו"ס הוי בולט בלע רע לביתו וגו' [משקוק ב].

[כח] לב צדיק יחגה רענות. אף להשיב תשובה על שאלה שמן הדרך
אין שלא לשבות מ"מ מחשב מה לענות. ופי השמים אף ראשית
דבריהם יביע בלי התבוננות.

[ל] מאור עינים ישמח לב. כמ"ט ומתוך האור טוב לטיים לראות את
השמש

השמש [קהלת י"א] וכן בנוסח הספרדים בצרכת יואר אור. והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא. [והב"י באו"ה סי' נ"ט כתב שאין לומר כן לפי שאין המאורות לשמח בזה אלא לעהיר על הארץ. ותמכני] ואמר כמו שמאור עינים משמח את הלב אף שאין בו חוש הראות. כן שמועה טובה חדשן עשם אף שאין בו חוש השמיעה.
[לא] בקרב חכמים חרין. תתמיד להיות אחס. ובהיפוך לא יאכזב לך בוכה לו אל חכמים לא ילך.

מז [ד] כל פעל ה' למענהו. בעבור השי"ת. גם את הרשע מקיים להיות ליום רעה כופר ללדיק. כמו"ס כופר ללדיק רשע ותחת ישרים בוגד [לקמן כ"ח] ועמש"ס.

[ה] יד ליד לא ינקח. מיד ליד ימשך עליו עונש והיינו מדור לדור כמ"ס פוקד עון אבות על בנים וגו'. או הפי'. הניי מבטיחך בתקיעת ידי לידך שלא ינקח.

[ו] קסם עד שפתי מלך. אמר מה מלך בשר ודם שאינו יודע מה שגלבו על חזירו אעפ"כ קסם על שפתיו ולא ימעול פיו במשפט. מכ"ס פלס ומאזני משפט לה' שאינו מעות את המשפט בשום דל. ומעשבו שטושה בבני אדם כאילו שקל באבני כיס כי הכל לפי המעשה של בני אדם.

[ז] תועבת מלכים עשות רשע וגו' עד פסוק ט"ז בא החכם להורות אותנו דרכי ה' ששכיל ממלכי בשר ודם. שאם כן הוא במלך ב"ו כ"ס במלך מלכי המלכים ית"ס.

[ח] דחכם לב יקרא גבון. הגבון הולך לקראת חכם לב לקבל פניו ונתחבר אליו. מלשון לקראת. וכן דק יקראו לרגלו [ישעי' מ"ח]. ומתק שפתים יקרא ליוסף לקח. כמ"ס בספר בן סירא כל עוף למינו ישכון וכן אדם לדומה לו.

[ט] ומוסר אוילים אולת. יסורים הבאים על אוילים כאולת תחשב להם וכשחוק בעיניהם כמ"ס הכית אותם ולא חלו כליתם מאנו לשון [ירמיה ה']. אבל החכם אינו כן כמ"ס רז"ל אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפספס במשטיו.

[כ] גפש עמר עמרה דו. כמ"ס כל עמל אדם לפיכך. ואינו עושה דבר בשביל חזירו רק לטובת עצמו. והמשל, האדם שעוש' דקה ודיבות מתכוון לטובתו או בשביל שזכה בה להי העו"ב או בעבור שהוא רך לבב ורואה לחלץ את עצמו מן המלך שלא ידאב לבו על זה העני נותן לו מכספו וזה מייטיב את לבבו. כמ"ס בס' חובת הלבבות.

בכור' משלי י"ז שמואל טו

[בג] כורה רעה. כורה עמוק עמוק את הרעה שלא תראה על פני חוץ
אעפ"כ לא יוכל לכסותה לגמרי. כי על שפתיו ניכר רשע האש.
רבת [ויקרא י"ג] תרגומו רשע.

[בח] ונרגן מפריד אדוף. חבר מחבירו. כמו העוזבת חלוק נעוריה
[לשיל פ"ו] ועמש"ש.

[ד] בלה רעה. יחשב לו כאילו כלל רעה בפועל כפיו.
[לא] עמרת תפארת שיבה. שתהא הטיבה עמרת תפארת לאדם נא
תמלא רק נהולך בדרך נדקה. אבל לרשע הוא בזיון וקצף כמ"ש אשר
עלימו אבד כלם [איוצ ל']. וארז"ל זקני ת"ח כל זמן שמזקינין דעתם
נתוספת עליהם וזקני עמי הארץ כל זמן שמזקינים דעתם מפורפת
עליהם.

יין [ב] ובתוך אחים יחלוק נחדה. כי זן מביש ימכור לו את גופו
ואת חלק נחלתו.

[ו] לא נאווה לנבל שפת יתר. הנבל ימאס את שפה טהורה ונקיה
שמדברים בה נדיבי עס. רק אוהב שפה בזויה ומנוגה. מכ"ש
שהנדיב צריך למאס בשפת הנבלים. וקראו שקר לגודל פחיתותה.
[יג] לא תמוש רעה מביתו. כי כל איש ירא לרשע עליו שלא ישיב גם
נו רעה תחת טובה.

[יד] ולפני התגלע. לפני התבקעו לחוץ מלשון המשנה אם יש בה
מכה והיתה יכולה להגלע ולהוציא דם. וכן פירש בערוך ערך
גלע.

[טו] מצדיק רשע ומרשיע צדיק. אפילו בדברים בעלמא. כמ"ש
אומר לרשע צדיק אתה יקבוצו עמיסוגו'.

[יז] בכל עת אוהב הרע. שיעורו בכל עת היה אוהב הרע. ואמר
צריך האדם להיות תמיד בשמחה. כמו שמוהיר כמה פעמים בם'
קהלת. ומלת הרע הוא קול שמחה ורנה מנשון הריעו להי כל הארץ. כי
לא יריע אויבי עלי [תהלים] והקול שמחה נקרא הרע. כמו האח הידד.
וכן נקרא עד היום בנני הלשונות (האררה).

[שם] ואח לצרה יולד. לעקת האנחה והעלב נא נולדה רק לשעת זרה
שא"ל נהגבר על רוחו ולא קודם לכן וגא לאחריה. וזה למדתי
מדברי רז"ל בפי חלק שאמרו, אחאב אח לשמים ואב לע"ז. אח לשמים
כד"א ואח לצרה יולד. ואח הוא לעקת העלבון ויללה. כמו ואמר את
[יחזקאל ו'] :

[בד] לב שמוח יטיב גדה. מטיב רפיונו ונטייתו מן הצריחות. מלשון
התלמוד, כותב הגובה צרשות הרבים סותרו וזונה כדרכו מפני
הסכנה [מ"ק ו']. ומה לא יגרה מכס מזור [כושע ה'] לא יחליש את
המכה וירפה אותה שתלך מומכס. ואמר שהשומחה מטיב את המחלה
כמו"ש רוח אים יכלכל מחלכו ורוח נכחה מי ישאכה.

[בג] שוחד מחיק רשע יקח. כל כך גברה העזות צרשע עד שמכנים
ידו חיק שג בעל דין להוילא שוחד מתוכו אף שאינו נוהג לו
בראון.

[בח] גם אויל מחריש חכם יחשב. לפי שדרכם של חכמים השחיקה
כמו"ש הרבה פעמים. לכן אמר גם אויל מחריש. וצירוף למי פ"ט
דפסחים איתא: יפה שחיקה לחכמים ק"ו לטפשים וכן שלמה אמר
בחכמתו גם אויל מחריש חכם יחשב ואין לריך לומר חכם מחריש. היינו
דחכם כשאנו מחריש נבי שילא מגדר החכמים שדרכם להחריש לא ילא
אלא צפרט זה כי יכר דציבורו שהוא חכם. אבל הטיפש שאינו מחריש
אומר לכל סכל הוא. והרע לעלמו דציבורו יותר מאשר הרע החכם
לעלמו דציבורו. וז"ש שלמה גם אויל מחריש. מלת גם משמע כ"ש חכם
המחריש שנחשב ליותר חכם ממה שהוא כיון שיש בו כח המעלול הזה
ג"כ. ומלא השחיקה מציאה יותר מעלה לרבים מאשר מציאה אל האויל
והדיבור מציא יותר הפסד לאויל מלחכם וק"ל

י"ח [א] לתאוה יבקש גפרד. גפרד הוא השטוף בזימה. מלשון כי הם
עם הזונות יפרדו [כושע ד']. וכן וסוררת [לעיל ו'] תרגומו
פרידתא. ואמר אף אים זימה שכל מגמתו לבקש תאוהו. מ"מ יעז לבו
לעמוד בראש כל חכמה ועלה להפוך דעתו. כי גלע בלשון ערבי החפשות
הדבר והפלתו.

[ד] מים עמוקים דברי פי איש. האדם שאין לו חכמה מעלמו רק
מקבלה מפי אחר היא לו כמים עמוקים המכוסים בצור שאין מוכיפין
רק פוחתין והולכין. אבל האיש שיש בקרבו מקור חכמה מעלמו הוא כנחל
מוצט שמוסיף והולך.

[ה] שאת פני רשע לא טוב. אף בדברים בעלמא לא טוב כמי שמוט'
לדיק במשפט.

[ח] במתלהמים. שרשו להם. כשהדברים ערבים מלד עלמם בלא מרמה
נקראים להומים. וכשהם בדמיון הערבות ויש בהן חוק ומרמה
נקראו מתלהמים. וכן בלשון ערבי יקראו את הסממנים המרים והמזיקים
בזמן

בזמן שיעטו בדבר מתוך ונאח. מתלהס. ומתוך שכן נעימים בחוץ יבלו
אותם בעליהם בעודם בכפס ואח"כ ימלאו מרירותם ומכאובם,
[י] בו ירוץ צדיק ונשגב. ויותר טוב ממגדל עוז שבמגדל עוז מוכרח
לישב בחוכו להסמר שם מן האויב. אבל בשם ה' יכול לרוץ בכל העולם
ונשגב.

[יז] ובא רעהו וחקרו. באשר כבר לב דייין מלא מטענות בעג דין הראשון שהיה מתנגד לדבריו. לכן כשבא השני ואומר היפוך דברי הראשון נחמד בעיני דייין לדובר שקר וחוקרו היטב כמו דין מרומה. משו"ה אסרו חכמים לדיין לשמוע דברי הבעל דין כשאין עמו חבירו כדאי' בפ' שבעה העדות.

[יט] אה גפשע מקרית עוז. אפילו יהיה האה יותר נפשע מקרית עוז ומדיני האה יהיה כעוז צריח ארמון. כגורל יפריד ציניקן [ראב"ע]

[כ] מופרי פי איש תשבע בשנו וגו'. כמו שכולך ומבאר מות ומיזם ביד לשון וגו'.

[כא] ואזהב' יאבד פריה. האזהב לשמש בלשונו ולא לשתוק יאכל פריה
אם טוב ואם רע. כי אין זה דרך ממוצע שלא יגיע לו רעה וזה
טובה כמ"ש רז"ל צווקרא רבה פל"ג הלשון כשהיא טובה אין טובה בעולם
יותר ממנה וכשהיא רעה אין רעה יותר ממנה.

[כב] **מִצָּא אִשָּׁה מִצָּא טוֹב.** כמ"ס לא טוב היות האדם לבדו. ואח"ל ביבמות ס"ב כל מי שאין לו אשה שריו בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא שלום וכו'. ויפק רצון מה'. פי' הוא שבע רצון מה' בעבור שלבו שמח עליו. אבל כשהוא בלא אשה הגדו הולך בלי חמדה ועל ה' יתעץ לבו ומתערעס עליו בהכנסת התכל.

[בג] תחנונים ידבר רש. העני ראוי נו לדבר תחנונים. כי רק תכונם העשיר היא לדבר עזות. אף שגם לו לא יתכן מ"מ כן הוא לרוב.

ימ [א] טוב ר'ש הור'ך בתומו . טוב לעני דעת' שאינו יודע דבר
חכמה והוא הולך בתומו ועו' כל מה שקורכו אבותיו והחכמים
מעקש שפתים . שמראה עצמו לחכם ומתחכם על רבותיו ובאמת הוא
בסיני . וקראו רש . כמ ש רז"ל אין עני אלא דעת .

[ב] גם בלא דעת גפש לא טוב. מי שאין לו כלל כח המעורר לתאור
הנפש הריא לא טוב כמ"ס רז"ל אל יאמר אדם אי אפשר. בבשר חזיר
אלא אפשר והתורה אסרתו. וכ"כ הרמב"ם בשמונה פרקים. מי שיש לו
תאור (במלות השמיעות) וכובש את ילדו הוא יותר טוב ממי שאין לו תאור
כלל

כלל ע"ש. ונקראת התאווה דעת כמו ועץ הדעת טוב ורע שהוא כנוי על התאווה, אבל מי שהוא אף ברגלים שהוא בעני תאווה ואינו יכול לכבוש יארו גרע טפי כי הוא חוטא משא"כ נפש בלא דעת.

[ד] הון יוסיף רעים רבים. וכל הכתובים הבאים אחריו מודיעים דרך העולם שלא יתרעם אדם על חבירו כי זה מנהג העולם.

[ה] עד שקרים וגו'. כאשר עד שקרים לא ינקה. כמוהו יפיה כוזבים שלא בדין לא ימלט.

[ח] שומר תבונה למצוא טוב. שיעורו שומר תבונה אוהב למצוא טוב

[י] לא נאווה לבסיל תענוג. הבעל תאווה כמה תענוגים שיש לו לא ימלאו חן בעיניו שיתחפק בהן. וכן העבד אף שמגיע למדרג' גדולה שהוא מושל בשרים עדיין זה מעט בעיניו ולא ימלא נחת כי מבקש גדולה יתירה.

[יט] גדל חימה נושא עונש. סופו שיקבל עונשו. כמו עונו ישא. ואף אם תליל אותו מן הכרה אחת ושתיים ועוד חוסיק להלילו סופו לא ינקה מעונשו.

[כד] תאות אדם חסדו. מלשון נאווה קדש [ראב"ע]. מה שאדם מתעלה ונאווה משאר היצורים הוא בעבור חסדו שפועל עם חביריו. שאין מדה זו בשאר הכרואים. אבל טוב רש שאין ידו משגת לעשות חסד מאיז כוזב האומר ואינו עושה.

[כג] ושבע ירין. כמ"ש לא ירעוב כ' נפש לדיק. בל יפקד רע. לא זכר לרעה. כמו יפקד מושבך [ש"א כ'] מושבך יהיה נזכר למה הוא פנוי מבלי שתשכ עליו.

[כד] טמן עצל ידו בצלחת. צבקע שבגדו למען החס את ידו. תרגום ויבקע עלי עולה [בראשית כ'] וללח. כענין שכתוב מחורף עלל לא יחרש.

[כז] חדל בני לשמוע מוסר. קאי על קרא שלפניו. אתה בן מביט ומחפיר הלך בדרכי לבך וחדל לשמוע מוסר אשר יביאך לשגות מאמרי דעת אשר בלבבך. והוא כענין שכתוב בואו בית אל ופגעו בגלגל הרבו לפשוע כי כן אהבתם [עמוס ד']. ורא"ל פירש, חדל בני לשמוע מוסר מן האוילים אשר יביאך לשגות מאמרי דעת. שיאמר לך לא לאדם לחקור באמרי דעת רק להיות חס וישר וירא אלקים בלי חכמה ומדע. [כח] יריץ מושפט. יליץ כמו יליץ שעיניו עוות ועקמימות, ואמר שעד בטיעל ע"י עדות שקר שלו מעקש את המשפט. אך סופו שיבלעו האון שפטה.

(7)

רע רע יאמר הקוגה. אחת מוזה עד שלא גלו ישראל היה הקב"ה קורא אותם רעים וכו' וכיון שגלו התחיל משבחן שנאמר ואחז לו אז יתהלל וכו'. ומלת לו הוא לזכות המליצה כמו הגשם רלף הלך לו. ובזה מלת יתהלל בזיון התפעל שפועל עצמו מהלל. או קאי כל ההפך שהלך לו והוא בזיון נפגע כמו אשה יראת ה' היא תהלל. ומלת אחז בכל מקום הוא עזיבת המקום וליאזה משם בל"א (וושגנעבן) כמו הכסף אז מכלינו [ש"א ט] אזלו מים מני ים [איוב י ד].

[טו] וכלי יקר. כלי שאינו במציאות כמו ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ [ש"א ג'].

[טז] לקח בגדו כי ערב זר. אף האיש ביה ערב בעדו הוא זר לו וגם נהנה מן ההלואה ההיא כלום אעפ"כ לא תרס עליו.

[יז] ערב לאיש דחם שקר. שזה לו בלי טעודה ויגיעה רק בעושה וגנוח. וכן פירשו רז"ל במדרש איכה צפ' ויגרם בראץ שיני.

[יח] גולה בוד וגו'. שיעורו לגולה כוד ולהולך רכיל ולפוחה שפתיו לא תתערב. ופוחה פי' מרחיב שפתיו לדבר כל הטובה על רוחו. מלשון יפת אלקים ניפת. וכן וכו' פתח יערה [ישעיה צ'] רוחב נצבם וגאונם יעקור מן השורש מנשון ומתערה כאלוה רעין [תילים ל"]. ויערה הוא עקירה מן השורש כמו ובכל תבואתי תשרש [איוב ל"א].

[ס] באישון דושך. ככוד ותגבורת החושך. בעוז עינות תהום תרגמו וכד אעשין מעיני תה מא. נכבדי מוכ. עשיני דמיה.

[כב] אל תאמר אשדמה רע. וכן אמר דוד המלך ע"ה. אם גמלתי שולמי רע וגו' [תילים ה']. אך קשה כמה שאמר ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם [שם מ"א]. ואפשר כוונתו שלא יטיב עיני עוד כאשר בתחלה.

[כה] מוקש אדם ידע קדש. ריבוי הדיבור בדברים בטלים יקרא בלש"ק ידע או נוע (כמו טוב ויטב). כמו על כן דברי לעו [איוב ו'] ושמו ולעו [עוזדיה א'] ירבו דברי ריק כדרך השיכורים — ויאמר אדם פטיט המרבה דברים בטלים וידור דבר לקדש הוא מוקשו. כמ"ס בקהלת טוב אשר לא תדור וגו'. וכן מתורגם פחא הוא לגברא דנדר לקודשא. ואחר גדרים לבקר. לא תהא רגיל בגדרים רק בעת נחון בזמן מן הזמנים כמו ומזבח הנחשת יהיה לי לבקר [מ"ב ט"ז] שפירשו לפרקים כשיעלה בניי לבקרו. ולי נראה ששניהם פירושים חפשי ונקי [פראנק אונד פרייא] מלשון הפקר ובירושלמי הבקר בבי"ח [ועיין רמב"ן פ' קדושים צפ' בקורה תהיה] והיינו שמזבח הנחשת יהיה חפשי מן הקבנות שלא יקריבו עליו כלום

כלום . וכן ואחר נדרים לבקר . ראו להיות חפשי שלא תדור לעולם .
וכן קראו רז"ל לנדרים נדרי רשעים .

[כז] מורה רשעים מדרך חכם , מפזר את הרשעים שלא יהיו ביחד כמ"ס
בסנהדרין ע"ב . קצון לרשעים רע להם ורע לעולם פיזור לרשעים
טוב להם וטוב לעולם . וכאשר יתחברו שנית משיב עליהם את האופן
לפזרם ולכתשם [כמ"ס ואופן עגלה על כמון יוסב . ישעיה כ"ח]

[כח] גר ה' נשמת אדם : השכל שבאדם היא הנשמה . ולכן לא נקראת
כן בשום בטל חי רק בשם רוח ונפש . כמ"ס ראב"ע בפ' נח . ואמר
שהיא נר ה' שנתן לאדם לחפוש בו חדרי בטן של רעהו וידע מחשבותיו
הנסתרות .

[כט] תפארת בחורים בחם . הבחורים לריכים להיות אנשי חיל ולחזק
מורא באחרים בעבור רב כחם . אולם הזקנים ראויים להיות
בהיפוך שלא יתהדרו בכחם רק ישבו צדיקם . והשיבה שלהם תחופף כבוד
עליהם .

[ל] חבורות פצע תמרוק ברע . תמריק פי' תגמור . כמו במשנה ביומא
ל"ב , קראו ומירק אחר שחיטה על ידו . וכן מירק את הכפשת (תמיד
ל"א) פי' גומר . ואמר שהחבורות ופגעים גומרים חיי איש רע . כמ"ס
גמר נא רע רשעים [תלים ט'] . ומכות חדרי בטן נמשך למלת תמריק .
ושיפורו , חבורות פגע ומכות חדרי בטן תמריק ברע .

כ"א [ד] ניר רשעים חמאת . היא ניר רשעים לכל חטאת . ר"ל הן
מקור לכל חטאת כמ"ס רז"ל הקגלה והתאזה והכבוד מוליחין
את האדם מן העולם . ומלת ניר אפשר שהוא מלשון המשנה בתי גירין .
ובלה"כ כממור אורגים [ש"ב כ"א] . שהם כלי אריגה ובהן נארגת כל
חטאת .

[ו] הבל נדף . דבר שאין בו ממש [כמ"ס רז"ל בריש נדה הכא בטומא'
דרבנן דקתני מדף כדכתיב קול עלה נדף] והוא כענין שאמרו במדרש
קבלת דוד אמר אדם להבל דמה וכו' בא שלמה בנו ופירש הבל הכלים
אמר קבלת . לאדם שסופת שתי קדרות זו למעלה מזו והבל שג עניונה
אין בו ממש — , ואמר שאולות הללו לא יתקיימו בידו ועוד מבקשי מות
הן לו .

[ח] הפכפך דרך איש זור , באזה"ש פירש זור איש כבד עון . דומה
להוראת לשון ערבי זור (טרזגט) ע"ד הכתוב כמשא כבד יכבדו
ממני . אבל כיון שלא מלאנו בכל המקרא מלה באות ו' שרשיה תחלה .
ג"ל

בכורי משרי ב א שמואל

נ"ל שכו"ו ב"ח תמורת ב' או פ' שרשית. והוא ב"ח או פ"ז. וכינוי ח"ס שרעיונותיו מפחזות ואינו עומד על דעת אחד.

[ט] ובית חבר. בית שמתאספין ומתחברין בו אנשים רבים.

[י] נפש רשע אותה רע. אף שאותה רע מ"מ לא יוחן בעיניו רעו בעשותו המזימה. כי הוא יודע שדרך רע הוא. על כן לא ימלא חן בעיניו.

[יד] יבפה אף. מלשון המשנה כופין קערה ע"ג הכר. ואפשר שהוא היפוך לחיות מן הפך כמו כבש וכשב. וכינוי מתן בסתר יחפוך האף. ומזה כופין קערה מהפכין הקערה להיות פיה למטה. כמו בספ"ק דכ"ב. בקש איוב להפוך הקערה על פיה.

[טו] אדם תועה מדרך השכל. ילך מדחי אל דחי ולא ישוב מדרכו התועה עד שימות. ובקהל רפאים שם ינוח ולא יוסף להתעות אבל לא קודם לכן. ומלת רפאים כתב רח"א שהוא שם מורה על בריות משונות כענקים וגפילים ואימים. גם על רוחות הנפרדות מן העולם והולכות ומשוטטות לפי הדמיון בתחתיות ארץ.

[יז] איש מחסור. מי שמתפרנס במחסור ובצמאום הוא אורב שמחה. שאין לו דאגה על פרנסתו כי מעט הוא ואין עליו נשים. והוא כמ"ס בפסחים קי"ד אכול בלל ושב בלל ולא תאכל אווזין ותרגילים ויהיה לבך רודף"עליך.

[שם] אוהב יין ושמן לא יעשיר. לא יתקיים עשרו בידו. והוא פועל עומד.

[יה] בופר לצדיק רשע. הרשע הוא בן מות מלד רשעו. והקב"ה מקיימו ליום רע כשתהא גזרה על לדיק שימות נעשה הרשע כפרו כמ"ס כל פענ ה' למענהו וגם רשע ליום רע.

[כ] ובסיל אדם יבלענו. אומר על החכם שדבריו הם דברי בלע ומשחית את תיקון העולם.

[כא] חיים צדקה ובבור. פי' לדיק מושבו חיתן ותקיף. כמ"ס"ל בפי ח"י"ב.

[כד] זר יחיר לץ שמו. מי שעושה בעצרת זדון נקרא בשלשה שמות - הללו. זר, יחיר, לץ, כי הוא שוטה רשע וגם רוח. והוא כעין שאלמו בת"כ והוצא ברש"י פ' קדושים הדין המקלג את הדין נקרא בשבע שמות של גנאי עוול שנאוי ומשוקץ וכו'.

[כו] כל היום התאוה תאוה. נפשו של רשע כל היום מתאוה לממון אחרים כי הוא דואג פן יחסר לו. אבל הצדיק יתן מהונו כל היום ולא

ולא ימנע מתת כי אינו דואג פן לא יהיה לו לאחר זמן.
[כז] אף כי בזמנה יביאנו. שמצאו במחשבה רעה לטורח עצמו מן
 העבירות שעשה כדי שיוכל לעשות עבירות חדשים. כענין שנאמר
 ובלתם ועמדתם לפני צבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם כללנו
 למען עשות את כל החטבות האלה [ירמיה ז'].

[כח] ואיש שומע רנצה ידבר. הדיין הנותן חוץ קשתת לעד כוזים
 ואינו חוקר ודורש כראוי. הוא מאבד את העולם לגמל. כי ירבו
 עדי שקר בראותם שאין הדיין חוקר ובודק אחריהם [כמ"ט רז"ל בשבועות
 ל"א מנין לדיין שידע דין שהוא מרומם שלא יאמר הואיל והעדים מעידי'
 אחתכנו ויהי' הקולר תלוי בלואר העדים ת"ל מדבר שקר תרחק. והיינו
 כשרואה שהוא מרומם לריך בדיקה והקירה כדיני נפשות כמ"ט בסנהדרין
 ל"ב. והחוס' והרא"ט שם הבינו שאין לדון כלל ובקשו ע"ט. ולפענ"ד
 אין הדבר כן אלא ללריכים לדון ע"י הקירה ובדיקה] ומלת ידבר פירושה
 יאבד כמו ותדבר את זרע הממלכה [ד"ה ב' כ"ב] ובמלכים ב' כתיב
 ותאבד.

[כט] העז איש רשע בפניו. בפני חבירו יעז לומר שקר. היפוך ממה
 שאמרו רז"ל אין אדם מעז פניו בפני בעל חובו. ואין החי מכחיש
 את החי. והדיין בשכל ישר יצין דרכו. מכיר את האמת ואת השקר.

כב [ב] עשיר ורש נפגשו. אע"פ שנראה למראית עין שהם ע"פ
 מקרה ופגישת. אינו כן אלא עושה כולם ה' והכל בהשגחה.
[ג] חכם ראה רעה וגסתר. כמ"ט רז"ל בפ"ד דאבות איזבו חכם הרואה
 את הנולד.

[ד] עקב ענוה יראת ה', סופה של ענוה לבוא לידי יראת ה'. כמחז"ל
 בפ"ק דע"ז, ענוה מציאה לידי יראת חטא. ומלת עקב הוא סוף
 כמו בשמרס עקב רב [תלים כ']. לפי שהעקב היא בסוף האדם. אבנ
 בירושלמי פ"ק דשבת אמרו בדיפוך. מה שעשתה החכמה עטרה לראשה
 עשתה ענוה עקב לסוליייתה דכתיב ראשית חכמה יראת ה' וכתיב עקב
 ענוה יראת ה'. והוא דרך דרש.

[ז] עשיר ברשים ימשול. אף שאינו מותן להם כלום. וכן הלוח עבד
 למנוה אף שמשלם לו במלואו בצוא זמנו.

[ח] ושבט עברתו יבדה. אע"פ ששבע לא עשה מאומה בבחירתו
 כמ"ט היתפאר הגרן על החולב בו וגו' [ישעיה י'] אעפ"כ גם
 עליו יבוא כליון חרוץ. וככונה שאף עבדיו ומשרתיו שהם שלוחים לרעה
 במאותו גם הם יכלו.
 עיני

[יב] עיני ה' נצרו דעת. ולרו חיש דעת. ומראה לכל הסילוף שבדברי חיש בוגד.

[יג] אמר עיזא ארי בחוץ וגו'. מרוב עלילותו יאמרו דברים הנכרים לכל שהם שקר.

[טו] אולת קשורה בלב גער. אה רחית צק שובצ ואינו הולך בדרך הישר. אל תתיאש ממנו לאמר אבדה תקותו כי הוא רע בטבעו אין הדבר כן. כי האולת איננה בטבעו רק קשורה לו ושצט מוסר ירחיק' ממנו. כמש"ל פ' י"ט יסר צק כי יש תקוה.

[ז] ודבך תשית לדעתי. כי גם אני בין חכמים נמנה. א"י כמשרז"ל
בחיגה ט"ו. ר' מאיר היה לומד תורה מאלישע בן אבויה אחר
שלא לתרבות רעה שסמך על מקרא זה הע אונך ושמע דברי חכמים
ולבך תשית לדעתי. לדעתם לא נאמר אלא לדעתי.

[יט] הודעתוך היום אף אתה. חף חס חייך לדיק וירא חלקים. כמ"ט
 רז"ל במדרש חייב ב'פ' רוח חפינו משיח ה'. שאפילו רשע

ובוטח זה' חסד יסובבנו. וכ"כ המהרש"א בשבת קל"ט ע"ב ע"ש. ואף
 אהבה, פירושו אף אותך כמו יהודה אתה יודוך אחיך. וכתבו המדקדקים
 מלת הגוף הנכפל על השם או על הגוף הנרמז בפעל או בכנוי יבוא
 תמיד ביחס שם הישר. אף שהשם או הכנוי הבא במקום הכול הוא יחס
 מורה. כמו ברכני גם אני אבי הכונה גם אותי. ישמח לבי גם אני ר"ל
 גם שלי.

[ב] הלא כתבתי לך שלישים . אין הכונה כתיבה על הספר . אלא הוא נרדף עם הדעתיד . וליפות המלצה שינה הלשון . וכן בל"א (פאר-שרביטען) . ושלשים פי' דברים כפולים ומכופלים כחוט המשולש . ובמדרש איכה צפ' אני הגבר פירשו שלשים גבורים כמד"א ושלשים על כלו . והיינו דברים חזקים ולא דברי הכל שנדחים בקס .

[כא] להודיעך קושטו אמרי אמת. שמעשה אנוש ותחבולותיו כמה
מחבל יחד כי הכל מאת ה'". לכן ראוי להיות בזה מבטחך ותשליך
עליו כל יסודך.

[שם] להשיב אמורים אמת לשוחדך. ללכך שמשיתך ושולחך לעשוק ולגזול למרות עיני כבוד הסי' כדי שתגיע למטרת חפץ, תשיב לו אמרי אמת כי בלתי ה' לא יעשה דבר והכל בגזרתו ואיך אפשר דבר נגד רצונו ית'.

[בב] ואל תדבא עני בשער. פפרססיא כמו וידכאו בשער ואין מלי
[איוז ה']. כי בעבור היותו עני לא יחוש לדכאו נגד השמש. או

מוקב על הדין בשער המשפט כמ"ס לא חטא משפט אביון בריבו.
[בג] וקבע את קובעיהם גפש. כי הגזול את העני כאלו גזול את
נפשו. כמ"ס ואליו הוא נושא את נפשו. וכן פירשו רז"ל בב"ק
ק"ט. מה טעם וקבע את קובעיהם משום דקבעו נפש. ואר"י כל הגזול
את חבירו שוק פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו וכו'.

[בח] אל תכס גבול עולם אשר עשו אבותיך. אל תסג את הגדר
והתקנות שעשו אבותיך לא לפנים ולא לאחור. שלא תקל ולא תחמיר
לעשות סוג לסוג. כמ"ס רז"ל גזירה לגזירה לא עבדין. וכן שנינו בב"ק
דאבות ועשו סוג לתורה. פי' עשו גדר עד פה חסור מכאן ואילך מותר
וכ"מ באבות דר' נתן סס. וכן איתא בב"ר פ"ט. תני ר' חייא שלא תעשה
את הגדר יותר מן העיקר במא יפול ויקלץ בנטיעות. ובירושלמי פ"ק דע"ז
איתא רב קיבל עליו שלא לאכול שמן של גויס ח"ל שמואל אכול ואי לא
תאכל אני כותב עליך זקן ממרא. וכעין זה איתא בחולין קי"א ובמידה ל"ו
ע"ן סס.

[כט] בל יתיצב לפני חשובים. מן העם גדלים [ירמיה ל"ט] תרגומו
מן עמא הכיכיא. כי הם הולכים בחושך. או שכך נקרא איש דל
ורזון בהיפוך אותיות מן כהש. מדוע אהב ככה דל בן המלך [ש"ב י"ג]
תרגומו חשיך בר מלכא. ואמר הכתוב שבעיני פחותי עם לא ימלא חן
האיש בעל מעלה אשר לפני מלכים יתיצב. כי כל מין אהב את מינו ולא
את הגדול ממנו במעלה. כעין שאמרו חז"ל בפסחים מ"ט גדולה שגאה
שמואים עמי הארץ את החכמים כו'.

בג [א] בין תבין את אשר לפניך. תן לבך להבין מה היא הסיבה
והענין שקראך נסעודתו כמ"ס רז"ל הו זכרין ברשות שאין
מקרבין לו לאדם אלא להגארתו וכו'. והיה זכר מאד בלשונך.
[ב] ושמת סבין בלועך אם בעל גפש אתה. ואם אתה חס על נפשך
ואדם כשר אתה טוב נך שגא תהנה מסעודתו כלל ותשים סבין
בלועך שלא תוכל לאכול אללו. ובעל נפש פירושו בעל נפש יקרה. או חס
על נפשו. וכן פירש"י בחולין ו'. אם בעל נפש אתה, אם אדם כשר אתה
כדאמרין בפסחים בעל נפש לא ילתות. ובגדה ח' בעל נפש לא יבעול
וישנה.

[ד] מבינתך חדל. כי ראית רבים מייגיעים עולמם להעשיר ואינם מגיעים
לעושר. ויש מהעשירים צלי שום יגיעה. כמו ששינו בסוף קידושין.
שאין עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו.
התעקף

[ז] התעף עיניך בו ואיננו. אפי' מי שהשיג לעושר אינו נלחי. וזה"ל ממנה התעף משמשת כמלת הלא. וכן התחת חלקים אני [בראשית כ] תרגום חונקלוס ארי דחלא דה' אנא. מפורש מלת התחת כמו הלא תחת. וכן הנגלה נגלתי לבית אביך [ש"א ב'] כמו הלא נגלה נגלתי. וכמוהו כל הדין שכן במלות בתמיהות קיימות פירושן כמו הלא.

[ז] כי כמו שער בגפשו. אכילתך אללו נוגעת לו עד הנפש. שהוא כמו נשיכה ועקיצה בגפשו. לא תשימון עניו נשך. תרגום ירושלמי שערין. כן הוא. על כל דבר שהספר לו יענה ויאמר, כן הוא. כי עושה כן כדי להחיות אותך. אף שאינו מעיין בדברך.

[ח] ושחת דבריך הנעימים. בראותך הוא מסכים לדברך חשבת שהוא מבין אותם והוספת נהגעים לו דברך. והוא לא האזין אותם כלל. רק למען החניף אותך אמר על כל דבר מדברך, כן הוא.

[יח] כי אם יש אחרית ותקותך לא תברת. אחרית ותקוה כן שמות נרדפים נענין אחד. כמו"ש נחת לבס אחרית ותקוה [ירמיה כ"ט] ובמשנה סוף קידושין. ומתנת לו אחרית ותקוה בזקנותו.

[יט] ואשר בדרך לבך. שיעורו, ואשר בדרך אמת לבך. וכמוהו אנכי בדרך נחני ה' [צפ' חיי] שיעורו בדרך אמת נחני ה'. כמו שאמר לקמן אשר הנחני בדרך אמת.

[כג] אמת קנה ואל תמכור. אל תמכור אותה לאחר באופן שלא תשאר בידך כמוכר חפץ לחצירו. וכן תהג בחכמ' מוסר ובינה

[כח] אף היא בחתף תארוב. עוד היא גרועה משוחה עמוקה שאינה אורבת לדם רק אם איש יעבור שם ולא ישגיח על מה שתחתיו יפל שמה. אבל הזונה היא כהיה רעה הנקראת חתף שאורבת במסתרים ליפול על עוברי דרך. ובוגדים באדם תוסיף. גם זאת היא גרועה משוחה עמוקה כי אם יפול אדם לבור יקרא וילעק מתוכו להזכיר אחרים עליו. ובזונה הוא הכיפוף אם יכשל אדם בה יוסיף לפתות אחרים נעשות כמעטו.

[לא] אל תרא יין כי יתאדם. אל ימלא חן בעיניך. מלשון רז"ל רואה אני את דברי אדםון. כי יתן בבוס עיניו. פי' צבצבו וזכרו מלשון ועינו כעין הכדולח. יתהלך במישרים. יתהלך בגרונו במישור ובחלקלקות בלי חריפות וחומץ.

[לד] והיית כשוכב בלב ים. כמו"ש יורדי הים באניות וגו' יחזו ויזעזעו כשכור. ומקרא את מאכלו בעצור הכלבול.

ה) גבר חכם בעיניו. מחזיק בעצמו דעתו ולא ירפך ממנה. כמ"ס יאחזו לדיק דרכו וטבר ידיס יוסיף חומץ (חוב י"ז).

[י] כי בתחבולות תעשה לך מדיחמה. אם תעשה מלחמה עשך אותך בתחבולות. ומלת נך נוספת כמו ועשית לך ארון עץ.

[ח] מחשב להרע לו בעל מזימות יקראו. יציא הקב"ה לקראתו איש בעל מזימות שהוא יותר ערום ממנו וילכדכו ברשתו. ויקראו הוא מלשון לקראת כמו לדק יקראכו לרגלו (ישעיה מ"א). ואמר בלשון רבים כמו נסו ואין רודף רשע.

[ט] יִזְמַת אֹרֶת. פִּי יִזְמַת וְאוֹלֶת וְחִטָּאת וְתוֹעֵבָה כְּאֵדָם לֵץ. כָּל מַדּוֹת רַעוּת הֵגִּיזוּ בֶן כְּאֵדָם לֵץ. וְדוֹגְמָתוֹ לַעֲוִל זֶד יִהְיֶה לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֵצְרַת זֶדוֹן. וְכֹאֵה מֵלֵת יִזְמַת וְתוֹעֵבָה בְּסִמְיֻכּוֹת בְּמִקּוֹם מְנוֹכְרָת. כִּמוֹ כָּפַל אֶשֶׁת. וְקִרְעָה לוֹ חֲלוּנֵי.

[י] התרפית ביום צרה: עשית עלמך רפה כח ביום ארס לרעך לומר שאין לאל ידך נעזרבו [כי בנין התפעל יבוא לפעמים על הדמיון שמראה עלמו כן לפני אנשים שלא באמת] אז יביה באמת אר כחך. וכו' כמו ששנינו בסוף פאה כל מי שאינו לא חגיר ולא סומא ועושה עלמו כא' מהם אינו נפטר מן העולם עד שיהיה כאחד מהם.

[יג] אביר בני דבש כי טוב . כמס"ל לוף דבש אמרי נועם מתוך לנפש ומרפא לעם . ובירושלמי פ"ד דתענית איתא דבש וכל מיני מתיקה מרגיל לשון לתורה . וביומא פ"ג דבש וכל מיני מתיקה מאירין מאור עיניו של אדם ואע"פ שאין רחיק לדבר זכר לדבר שנאמר ראו נא כי אורו עיני כי עשיתי מעט הדבש הזה [ורחיק נדבר לגמרי ליתא דילמא אם היה אובד דבר אחר ג"כ היו אורו עיניו כי לא אכל כל היום . ובגמרא מפרש לדבר יתא התם לאו בולמוס הוה ע"ש . ותמכהי דנא מציא רחיק לבולמוס אלא שהדבש מאיר עינים] .

[שם] ונופת מתוק על חכך. שים בו עוד מעלה שהוא מתוק לחיך.
[יד] בן דעה חכמה לגפשיך. שים זה שתי אלו המעלות שתתענג בשעת
מעשה ויש לך עליו סכר טוב באחריתך.

[טו] אל תשדד רבצו. לשון רבץ שייך אף על האדם כמ"ס ואביונים לבטח ירבצו [ישעיה ל"א] ורבצת ואין מחיר [איוב ל"א] ובלשון רז"ל ריבץ תורה בישראל [מ"ק כ"ה]. והתשבי בשרש רבץ תמה על רז"ל על לשון זה באמרו שאינו בא רק על בעלי חיים שאינם מדברים ע"ס. ואינו ככון כלל.

[יח] והשיב מעליו אפו. וז' כר"ע ברטנורא בפ"ד דאבות מדלא כתיב
(ו) וסב

ושב חלא והשיב משמע יסירוהו משל אויבך וישימיהו עליך. ולפענ"ד אין זה דיוק כלל. כי כן משפט הלשון כמו והרבה להשיב אלו. מטעם רק ישיב הימיה. חולם יש לדייק כן מדכתיב מעליו שהוא מיותר משמע דוקא מעליו ישוב אפו ולא מעליך. ועוד וכי שלמה המלך ע"ה נתן טעם להרע? אדרבה ישמח במפלתו שעי"ז יעלה לו ארוכה.

[בד] אומר לרשע צדיק אתה. אפילו שלא בשעת דין חלא בדברים בעלמא נהניפו. יקבדוהו עמים. כי בעבור זה מוכיף הרשע חטא על פשע.

[כו] אחר ובגית ביהך כמו"ס הרמב"ם בפ"ה מה' דיעות. דרך בעלי דיעה שיקבע לו מנאכה המפרנסת אותו תחלה ואח"כ יקנה בית דירה ואח"כ ישא אשה שנאמר מי האיש אשר נטע כרם וכו' אבל הטפשים מתחילין לישא אשה ואח"כ הם תמלא ידו בונק בית אח"כ בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הלדקה וכו'.

[כח] אל תהי עד חנם ברעך. אע"פ שיש לבעל דין עדים בלעדך נא תתחבר אתם נהגיד דבר אשר נא ראו עיניך. אע"פ שאתה בעדותך אינך מועיל כלום רק תפתת ותברר הדברים לפני הדיין. מלת וספתית שרשו פתח מלשון פתוח אותה פתוח. והיינו לפרר ולהטעים את טענת הבעל דין לדיין.

[כט] אל תאמר כאשר עשה לי וגו'. הוא עיין בפ"ע כמו"ס אג' תאמר אשלמה רע וגו'.

כה [א] אשר העתיקו אנשי חוקיה. המשלים והמליצות הא"ה היו כתובים על יד סופרי המלך בתוך שאר מכתבים. והעתיקו אותם אנשי חזק' משם לעשות מהם ספר בפני עצמו ולחברם יחד.

[ב] כבוד אלהים הסתר דבר. כמו"ס לך דומיה תכלה (תלים ס"ד) ואח"ל סמא דכונא משהוקא. ואיתא בפ' אין עומדין. ההוא דנחת קמי' דר"ח ואמר האל וכו' האדיר האמין והעזוז וכו' כי סיים א"ל סיימתינכו לשבחה דמרך? השתא ומה הני תלת הגדול הגבור והנורא אי לאו דאמרינכו משה רבינו באורייתא וכו' אכן לא הוו אמרינן ואת שבחתי' כולי האי משל למלך וכו'.

[שם] וכבוד מלכים חקור דבר. כן כבוד מלכים לעשות גדול לכבודם ונא יחלל יותר מדאי כדאיתא בתנחומא פ' מקץ שאל אנטוניוס את רבינו הקדוש מהו להסתכל בכל שעה? א"ל אסור. א"ל למה? א"ל שלא ינהוג קלות ראש בגבורה. לא קבל ממנו. מה עשה רבינו הקדוש השמים

השכים אללו ואמר לפניו דברי שבה. לאחר שעה שוב נכנס אללו ואמר לפניו דברי שבה. לאחר שעה שוב עשה כן. אל"ל מה אתה מבזה בי? אינני ומה אתה בשר ודם האומר שבתך בכל שעה אתה אומר מבזה בי. ממנ"ה הקב"ה עמלו"כ שלא יבא אדם מטריח בכל שעה. ומלת חקר הוא סוף וגבול כמו ירוע כצריים לא חקר [איוב ל"ד] וכ"כ לקמן אכול דבש הרבות לא טוב וחקר כבודם כבוד.

[י] פן יחסדך שומע. יסור ממך הזן והחסד. וכן פי' הרמב"ן בפ' קדושים.

[יח] חפזיו וחב במשכיות בכף. פי' הרמב"ם בפתיחתו למורה נבוכים משנן חפזיו זכב בשכנת כסף דקת הנקבים מאד הוא הדבר הליבור על אפניו. היינו הדבר שהוא בעל שני פנים שיש לו נגלה ונסתר וריך שיכיה נגלהו טוב ככסף. ולריך שיכיה' תוכו טוב מנגלהו עד שיכיה תוכו בערך' אל גלויו כזהב אל הכסף. ולריך שיכיה בגלויו מה שורה המתבונן על מה שבתוכו וכו'.

[פ"ו] יפותה קצין. לשון פתוי שייך גם מרעה לטובה. כמ"ש לכן הנה אנכי מפתיה (כושע ב) וכן במ"ר פ' שמות ז' ימים היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו. ובמ"ר פ' נשא. למה נקרא שמו פתואל שפיתוה לאל בתפלתו. והוא כמו"פיוס. [והט"ז באו"ח סי' קכ"ז כ' אין לומר ומהפתה בתחנונים דפתוי הוא על שקר. ותמהני].

[יח] מופיץ וחרב וגו'. עד שקר אף שאינו עושה מעשה רק בפיו [ואר"ל] עדים זוממין חידוש הוא שישגס בקול ובכל התורה כולה חוץ מנשבע ומימר הדיבור לא חשיב מעשה] אעפ"כ יחשב לו כאילו דרגו בחרב וחץ שנון.

[כ] מעדה בגד ביום קרה. כמו שמסיר ומפשט לרעבו את בגדו ביום קרה (מג"כ עד ירח ולא יאביל. איוב כ"ה) וכשופך חומץ על נתר שסותרו ומקלקלו (וכן פי' רז"ל במדרש איוב פתיחה י"ב) כך מי שמשורר שירי זמרה על מי שלבו דוי ומלטהר. כי עוד מוכיח לו יגון על מכאובו כי בזמן האתר נוח לו שאחרים ילטהרו עמו ויגדלו לו כמו ראשם וגא שישמחוהו בשירי זמרה. ולב רע פי' לב מלטהר.

[כג] רוח צפון תחולל גשם. משבית ומפסיק את הגשם שאינו ממנו לירד [וכן פירש"ל בתענית ז' ע"ב באמרס אין הגשמים נעלים אלא בשביל מספרי לה"ר שנאמר רוח צפון תחולל גשם. ופירש"י תחולל תבטל מלשון לא יחל דברו כדאמרינן ביצמות דרוח צפון ברור הוא ומביא אורח לעולם] ולי נראה שגלת תחולל פירושו כריתה והפסקה כמו יחולל חילול ויחשוק.

בכורי משי כה שמואל

ויחשוף יערות [חילים כ"ט] חוללה ידו נחש צריח [חיוב כ"ז] היתפאר הגרין (ישעיה י') תרגומו חוללה. ומקצות והגרין [מ"ה ו']. תרגומו וארצותיו וחלולין. ומזה נקרא איש הכהרג חלל. [ועיין תוס' קידושין י"ב ע"ב ד"ה הא]. ואמר כמו שרות לפון מפסיק את הגשם כן האיש השומע לשון הרע מחזירו ומראה לו פנים נעמים מפסיקו מלדבר דבריו יותר.

[כז] אכור דבש הרבות לא טוב. רק מעט הוא טוב. כן לריך לעשות חקר לכבודם של בני אדם. היינו לשום גבול וקצב. אבל המרבה בשמים ותכלות יותר מדאי הוא ציון כמ"ש לעיל מברך רעבו בקול גדול בצוקר השכם קלנה תחשב לו. ועמש"ש. ומ"ש לעיני צפ' כ"ה צפ' כבוד מלכים הקור דבר.

[כח] עיר פרוצה אין חומה. כל העובר עליה מבחוץ רואה את מסתרי' וערותה. כן איש אשר אין מעורר לרוחו מודיע ומראה לכל מאפיו ופניו ותכונתו.

כו [ב] בדרור דעוף. כתב המכלל יופי שהוא עוף טמא נקרא כל"א (שוואלצט). וכ"כ רש"י דרור רונדולע בלע"ז. ותמכני דבת"כ פ' מאורע והוצא ברש"י שם ובפ"ד דנגעים מבואר שהוא עוף טהור וכ"כ החוס' בחולין קל"ט. אך הרמב"ן צפ' מאורע ראה לומר שגם בעופות טמאים יש מין דרור וחזר בו ע"ש. וראיתי שהט"ז צ"ד סי' פ"ב והנקודות הכסף שם פלפלו בזה. ואמר כמו הליפור יעוף ממקומו ועקבותיו לא יודעו. כן הקללה כשהיא בחנם תעוף ברוח ולא תזיק למקולל. והכוונה שאין לחוש לקללת חנם.

[ג] שומע לסוס מתג דחמור. מתג הוא צפי החמור כמ"ש ונתתי חחי באפיק ומתגי בשפתיו [ישעיה ל"ח]. ואמר כמו השוט מועיל לסוס שימכה הליכתו כי בלאו הכי טבעו הוא לרוץ. והמתג מועיל לחמור לעכב הליכתו כי הוא בטבעו ללכת לאט. כן מועיל השבט נגד כסילים כמס"ל אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו.

[ד] אל תען בסיד באולתו. אל תתחיל לדבר עם כסיל דברי שטות כמו שהוא נוהג. מלשון וענית ואמרת. ויען חיוב. שהוא התחלת הדיבור.

[ה] ענה בסיד באולתו. אם שאל לך דבר אולת. השב לו על אולתו כמו שמצינו בשבת ל"א. באחד שראה להקניט את הלל ושאל לו מפני מה עיניהם של תרמודיים טרוטות וכו' אל בני שאלה גדולה שאלת והשיב לו הטיעם.

[ו] חמס שותה. לער ויגון שותה. כמו חמסי עליך [צרחשית י"ו] פי' לערי. או הפי' היוק.

[ח] בצרור אבן במרגמה. צרור הוא אבן קטן או טיט מדובק מחלקים פרודים כמו ולא יפול צרור ארץ [עמוס ט']. ומרגמה היא חל שנ' אבנים גדולות מלשון באבן ירגמו אדם. ואמר צורק אבן קטן במרגמה אינו ניכר בחוכה. כן הנותן לכסיל כבוד. כל כבוד שהתן לו מעט הוא צעיניו וכלא השיבא.

[י] רב מחורל כל. הגדול שבעס מביא פחד ויראה בכל העם [מחולל מלשון חוג אחו יושבי פלשת. כל ימי רשע הוא מחולל איוב ט"ז] בזמן שסוגר את האויל בבית כלא וכן עושה לכל העוברים על מצותיו. כי אם לא יעשה משפט במורדים ובזנים במצותיו תמגל הארץ חמס ולא יגורו ממנו. שוכר כמו ה"ר. מלשון ויסכרו מעיינות תבוס. וסכרתי מזרים יד אדונים קשים [ישעיה י"ט].

[יז] מחזיק באזני בלב עובר מתעבר עד ריב לא לו. לפי פשוטו [לחג הגניגה] יולדק להיות עובר תואר נכלב. ויהי פי' הכתוב מתעבר על ריב לא לו הוא דומה למחזיק באזני בלב עובר אשר לא יזיק לו כלום. והוא מכיתו להזיק לו בהחזיקו באזנו [רא"ל]. ועוד אם הוא בלב שלו לא יזיקו אף אם מחזיק באזנו. גם לא מצינו מלת עובר על כריב רק בבנין התפעל.

[יח] במתהרה. כמשתטה כמו ותלה ארץ מזרים [ראב"ע]. וכן פי' בערוך ערך לה. והכוונה כמו איש שמראה עצמו כמשוגע ומורה חילים ומות לבני אדם וממיתם. ובני ממשפחתו מחפין עליו לאמור שהוא משוגע. ובאמת הוא רשע ורולח כי מדוע לא יזיק לנפשו רק לאחרים. כן איש ריבזה את רעהו. גונב דבר ממנו או מכה אותו בזדון ואומר כלא משחק אני. והיא אמתלא של שקר.

[כא] פחם לגחלים. פי' רש"י פחם של אש עשוי להצטיר גחלים עמומות. ותמיהני שהדבר בהיפוך כי גחלים הם של אש כמוש"ל אם יהלך איש עג הגחלים ורגליו לא תכוונו. וכן אין גחלת לחמם [ישעיה מ"ז] וכ"כ באלה"ש. [ומ"ש בת"כ פ' אחרי ובפסחים ע"ה]. ולקח מלא המחתה גחלי אש. גחלי יכול עוממות ת"ל אש אי אש יכול שלהבת ת"ל גחלי אש הא כולד מן הלוחשות וכו'. — אין הכוונה עוממות כבזית לגמרי אלא שאין האש מבחוח רק עומן בקרצם. לכן לא אמרו יכול גחלים כבזיים. ועוד איך ס"ד שיביא גחלים כבזיים ממש. כיון שכל עיקר הבאתם לא היתה אלא כדי שיתן עליהם הקטורת ויעלה עשן] ופחם הוא בני אש כמו ששנינו

צפ"צ דשבת. המרכזה את הכר כחם על הפהילה הייב מפני שהוא עושה פהם. ובמקוואות פ"ח לא יטבול בפרמין. ואמר פהם לגחלים. אם הניח פהם על גחלי אש יבערו ויעלו אש כן אש מדיניים לחרר ריב. [בג] בסף טיגים מצופה על חרש. פי' כסף רע שאינו אלא סוגים. כמו ה' בית ישראל לסיג כולם נחשת וברזל וגו' בתוך כור סוגים כסף היו [יחזקאל כ"ב] [וראב"ע ורא"א פי' כסף מזוקק מסיגים. ואינו נכון] כשהוא מצופה על חרש. תוכו רע ובחוץ רע ואינו מרמה טום אדם, כן שפתים דולקים המדברות בלהבות אש נהרניז את שומעיהן וגם לבו רע. והוא עדיף מזה אשר בשפתיו ינכר ובקרבו ישים ארבו. כי מן הראשון יוכל כל אש להסיר ולא מן השני.

[כה] בי יחנן קורו . כי ידבר חן וגמינים אל תאמין בו [רלב"ג].
[כה] רשון שקר ישנא דביו . חגשים התלוים בו . חזיריו ותלמידיו
[בנ"א] אהבנוגער]. כמנ"ל יפס רשע אותה רע לא יותן בעיניו
רעבו . ומלת דכיו יחידה במקרא . ואולי מזה פלוע דכה [דברים כ"ב]
צוים התלוים בגופו . ופה חלק ישנא את העושה מדמה . כי גם לרעבו
ישנא רשע .

כ"ז [ד] ומי יעמוד לפני קנאה . שאלה הבא מוחמת קנאה גדולה
מן החימה שכבדה מאזן וחול .

[ה] תשובה תוכחה מגולה . תוכחה בפרסום אף שגם היא איננה על דל היותר טוב כי התוכחה ל'ל בלעגה שלא יתבייש בפני אחרים כמו"ש הרמב"ם בפ"ו מ"ה דיעות . מ"מ היא טובה יותר מאהבה מסותרת שאינו מוכיחו כלל בעצור רוב אהבתו כעמין שנאמר . ולא עלצו אביו מימיו לאמור מדוע ככה עשית [מ"א א']. וקרא לגדול האהבה אהבה מסותרת שביא ב. ומוק הלז .

[1] נאמנים פצעי אזהב. נאמנים כמו נעמים בעי"ן כי הן מתחלפות לרוב. כמו נטעי נעמים [יטעי" כ"ז] והיא כמו"ש בערכין ט"ז אר"י הרבה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי שבייתי קובל עליו. לפני רבן גמליאל וכ"ש שדוכיף בי הרבה. אבל נשיקות השואה הן מרובות ולמשא.

[ח] בצפור נודדת סקנה. שאין עוף אחר מכניסה לקנה כי אין בבהמות ועופות מדת הרחמנות. כן איש נודד ממקומו. אין איש מרחם עליו להכניסו בביתו כי גם באנשים אין חסד ואמת וכל אחד רק דורש טובתו ואינו חש על צרות חבירו ולערך.

ואשיבה

בכורי משרי ב"ז שמואל בר

[יא] ואשיבה חורפי דבר . כי מדת ותכונת האב ניכרת בצנים . וכעין זה ארז"ל מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע . ולא אמר מה בין אברהם אבינו לבלעם הרשע . כי מדת הרב נכרת יותר בתלמודים .

[יד] מברך רעהו בקול גדול בבוקר השכם . מדי בוקר צוקר קורא בצבחו ותהלותיו בקול גדול לקללה וציון תהשב לו . [כמו וכו' קללני קללה נמרצת . ערש"י צפ' תל"א צפ' כי קללת אליקים הלוי] וכו' כמנ"ל . אכול דגש הרבות לא טוב וחקר כבודס כבוד . ועמס"ל צפ' וכבוד מלכים הקור דבר .

[טו] דרך טורד ביום כגריר . הדלף טורד צפים והמטר בחון ואין לו מנוס ומכלט . כן מי שיש לו אשת מדנים תריב עמו צבית ואם יל"א לחון תרון אחריו בקולו ויהי' לנעג וקלס וטוב לו לשבת צבית מאשר ישא עלי' חרפה בחון . או הכוונה כמו שאי אפשר לעזור בעד הדלף ביום כגריר טורד ככה כן א"ל לעזור את כה אשת מדנים . עזר עזר [בראשית כ'] תרגם ירושלמי מטריד טריד . וכו' מן המלות המשמשות דבר וסיפוכו . ולפי זה דומה למקרא שאחריו .

[טז] צופני' צפן רוח . כשם שא"ל לאפון את הרוח כמנ"ס אין אדם שניט ברוח לכלוא את הרוח . כן א"ל לאפון את פי' לשבת מריב . אך כשמן הטוב שנותן ריחו לרחוק כן פיה יצטק ויקרא למרחוק . וקרא שמן הטוב שמן ימין . כי הימין מעולה וטוב מן השמאל . וכן תהי נא ידך על בן ימינך [תלויס פ'] . ומקרא קצר הוא ושיטורו ושמן ימינו פיה יקרא .

[יז] ברוד בברוד יחד . יתחבר ויתאחד להיות חתיכה אחת על ידי האש . כן איש יתאחד עם רעהו כשהם בני גילם בטבע ותכונת אחת להם כמנ"ס ויש אובד דבק מאה . ויחד כמו יאחד באל"ף כמו לא יכל שם ערבי [יטעי' יד'] .

[כ] ועיני האדם רא תשבענה . כמנ"ס רז"ל אין אדם מת וחלי תאותו בידו .

[כב] אם תכתוש וגו' בתוך הריפות וגו' . אף אם תכהו בעלי על ראשו . אמר כי אין כוונתך להכות אותו רק לכתוש את הריפות . והנמשל אם המוכיח יאמר מוסר כולל ולא יפרט את האויל שהוא צפרו . עדיין לא יקח מוסר כי יהסוב בלבו שלא כיוונת אליו רק לאנשים אחרים . [כה] גלה חציר וגו' , הכוסן וגזר דומים לחציר ודשא אשר צימי ניסן יפרחו וימלאו את הארץ וצימי הקיץ ימוללו וייבשו והיו בלא היו . ומחיר

[כו] ומחיר שדה עתודים. העתודים יהיו לך למחיר שדה שתקנה שדה במחירם. כמו"ש הרמז"ס בפ"ה מ"ה דיעות. לא ימכור אדם שדה ויקנה בית או מטלטלין וגו' אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה.

[כז] והיים הנערותיך. לשעשוע ועונג. כי הנערות משתעשעות בנכמות דקות.

כח [ב] בפשע ארץ רבים שרי'. כי לא יאריך המושל על כסאו כי ימות בלא עתו או יורידוכו ויבוא אחר על מקומו ומשפטו כמשפט הראשון. וכן השלישי והרביעי. אבל כשהמושל הוא אדם מבין ויודע לדק יאריך ימים על ממלכתו. ומלת כן מלשון כן בנות ללפחד דוברות [במדבר כ"ו]. והוא כעין שארז"ל ביומא ט'. יראה ד' תוסף ימים זה מקדש ראשון שעמד ת"ו שנים ולא שמשו בו אלא י"ה כהנים גדולים. ושנות רשעים תקלורנה זה מקדש שני שעמד ת"כ שנים ושמשו בו יותר מג' מאות כהנים גדולים וכו' לפי שהיו לוקחים אותה בדמים.

[ג] גבר רש ועושק דלים. אם המושל במדינה הוא עני דעת [כמו"ש רז"ל אין עני אלא ידיעה] ועושק דלים במסים וארנוניות, הוא כמטר סוחף ואין להם. כי ירדת המטר הוא נטר לבריות אלא שמתענגים בו שביסבתו ילמחו התבואות. אבל כמטר סוחף אין בו אלא הצער וכן במושל זה שהוא רק מוץ להם בלקיחת המסים והועיל לא יועיל למו. [ה] אנשי רע לא יבינו משפט. אף מה שהוא ע"פ השכל. ומבקשי ד' יבינו כל. אך החוקים שאינם ע"פ שכל אנושי.

[יא] ודל מבין יחקרנו. מקטין חכמתו ועושה לה קץ וגבול. כמו וחקר כבודם כבוד.

[יב] בערוץ צדיקים. כשידם תקיפה וחס מושלים בארץ. רבה תפארת כל איש כפי יכולתו ועשרו לובש בגדים נאים ועושה לו בית נאה כי אינו ירא שיגזלו את אשר לו. אבל בקום רשעים למשול על הארץ. אז כולם עושים עמלם כעניים לובשים בגדים פחותים ויוצאים בזוי וספל לכל יוכר שהוא עשיר פן ישדרו ממנו רכשו. מלת יחופש הוא מלשון ויחפש שאל [ש"א כ"ח] התחפש וכו' [מ"א כ'] שעינה השתמות הבגדים שלא יכירוהו.

[טז] ארי נוהם ודוב שוקק מושל רשע על עם דל. שיעורו. על מושל רשע וגו' וכן מפורש בתרגום. והיינו אף ארי ודוב שהם חיות רעות ודורסות אתפ"כ ישאגו על זה כי לא יוכלו לסבול את אכזריותו שלו שהיה

בכורי משריב"ח שמואל פה

שהוא גדולה משלהם. והוא מליצה כענין תחת שלש רגזי ארץ וגו'. ושוקק הוא ענין המיה מלשון כמשק גבים שוקק בו [ישעיה ל"ג].

[מזן] נגיד. ראש העם נקרא נגיד בעבור שהוא המגיד לעם מה לעשות וכן נגיד ומלוך לאומים [ישעיה כ"ח]. ואמר נגיד חסר תבונות ורצ מעשקות ימות בקולר ימים. ומקרא קלר הוא. ופירוש תחלת הפסוק נמדנו מסוף הפסוק כי חסר מלת ימות. וכ"כ במכלל יופי.

[יח] יפול באחת בפחד ומחיתו מלשון העשוי לבלי חת [חיוז י'] והאל"ף בראשו נוספת לסיומן המשקל כמו אזכרה. ולכן ארז"ל בפ"ב דברכות לריך שידגיש הד' של אחד בק"ש היינו שלא תהא נשמעת כח"ו שהוא חירוף וגידוף כלפי מעלה [ובטור אר"ח מפורש שלא תהא נראית כר"ש ותמהני כי אין הדל"ת דומה לר"ש רק בכתיבה ולא במבטא].

[בג] מוכיח אדם אחרי חן ימצא. פי' רש"י "לאחר זמן חן ימלא בעיניו יותר ממחניק לשון. מצינו בב"ר כל מקום שלאמר אחרי חינו אלא מופלג" הנה היה כתוב בספרים שלפניו אחרי הרי"ש בליר"י. וכן הוא בנוסחאות ישנות כמ"ש המנחת שי. וג"ל שמקרא קלר הוא. ושיעורו אחרי כן חן ימלא. כי לא מצינו בשום מקום מלת אחרי מבלי מלה סמוכה לה כמו אחרי כן. אחרי הדברים. אחרי נמכר וכדומה. וג"ל שמהם הטעם תיקנו הסופרים לנקוד מלת אחרי הרי"ש בפת"ח. ולפמ"ש אין טורח. ומה שהביא המנחת שי ראינו מן המדרשים אין ראינו כי שם נאמר בדרך דרש].

[כה] רחב נפש יגרה מדון. רחב נפש הוא הבעל גאווה כמ"ש גבס עינים ורחב נבב. רוס עינים ורחב לבב [לעיל כ"א]. הוא יגרה מדון. כי נראה לו שלא ניתן לו הכבוד הראוי אליו. ואת אחרים ישפיל ויבזה כי במה נחשבו בעיניו. וכן ארז"ל הרי מלך דיהיר אפי' אלינשי ביהיה לא מתקבל. [אף שבלשון המשנה באבות משמע דנפש רחבה הוא הבעל תאוה. לשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד].

ובומצא על ה'. הוא העניו ושפל רוח. ידושן. הוא מתענג ואינו מאטער אף אם חזירו יבזהו באמרו כל מה דעבד רחמנא לטב עבד. [כ"ה] יסתר אדם. כג מין אדם אפי' רעיהם כמ"ש נפש רשע לא יוחן בעיניו רעבו.

כט [א] איש תובחות מקשה עורף. מקרא קלר הוא. ושיעורו, איש שומע תוכחות. ודוגמתו בן חכם מוסר אב. והוא כמ"ש פן

יש כנס שורש פורה ראש ולענה והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתדרך בלבו לאמר שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלק וגו' ורצה לו כל האלה הכתובה בספר הזה וגו'.

[ד] ואיש תרומות. שהוא רס לבד ואינו חושש לעשות משפט בין העם ובתרגום אומר וגברא עוולא עקר ניה. נראה שמפרש תרומות מלשון מרמה.

[ו] בפשע איש רע מוקש. בפשע שרולה לעשות ללדיק מביא מוקש נגפשו. והלדיק בראותו זאת ירון וישמח. כמ"ס בפועל כפיו מוקש רשע בגיון סלה.

[ז] יודע צדיק דין דלים, הלדיק נותן לב לדעת טענות הדלים שהם דלי הדעת. כי האוילים נקראים בשם דלים כמ"ס ואני אמרתי אך דלים הם מאלו כי לא ידעו דרך ה' משפט אלהיהם (ירמיה ה') וכן ארז"ל במדרים אין עני אלא בדיעה. ודין פי' וויכוח וטענה כמו. ויהי כל העם גדון (ש"צ י"ט). והלדיק נותן לב לדעת טענותיהם כדי שידע מה להשיב להם כמ"ס ענה כסיל כאלתו פן יהיה חכם בעיניו. וכן ארז"ל ודע מה שתשיב לאפיקורס. אולם הרשע לא יחפון להבין את דעת הלדיק רק אוחז בדרכו הפחותה כי חכם הוא בעיניו משבטה משיבי טעם. [יא] וחכם באחור ישבחנה. אינו נכנס בתוך דבריו אלא מומתין עד עד תכליתו.

[יג] רש ואיש תכבים נפגשו. אינם במקרה אלא נפגשו מה'. וגם כשנחללים מענים מה' היא. ומלת ה' מסוף הפסוק מוסב נמי ארישא. ושיעורו, רש ואיש תכבים נפגשו מה'.

[יד] מלך שופט באמת דלים. שנותן לבו לרדת בעומק הדין בדבר קטן שבין הדלים או שאינו נושא פנים לעשיר ושר. כמ"ס שפטו יתום ריבו אלמנה (ישעיה א').

[יח] באין חזון יפרע עם, ההשגחה על ידי שופטי ארץ ומושליו אשר ישקיפו על העם להיות נוכח אחר התורה והחוקה נקראת חזון [די אבעריגקייט, פאליטיא] ובלשון רז"ל בפ"ק דשבת, החזן רואה מוכין תימוקות קורין. ובפ"ה דסוכה חזן הכנסת מניף בסודרין. היינו המשגיג ענ בית הכנסת. ובצ"מ ל"ג, חזני מתא. המשגיחים על בעיר ושומרים אותה] ואמר בזמן שאין חזון בעיר יפרע עם. כמו כי פרעה אהרן. כי יך איש איש אחר דרכי לבו. ואם העם כל כך טוב שמקבל עליו עול התורה מבלי אימת החזון והשוטרים אשרו [רא"ה].

[יט] כי יבין ואין מענה. לא יהיה נכנע ויאמר חטאתי ולא אוסיף עוד עשות

בכורִי משרי כ"ט שמואל כו

עטות כן. והוא מלשון מהמונס לא יענה [ישעיה ל"א]. ועבד הוא אֵיט ריק ובור.

[בב] ובעל חימה רב פשע. כמ"ס רז"ל בפ"ג דנדרים. כל הכותם אפי' שכינה אינה חשובה כנגדו ועוונותיו מרובין מזכותיו שנאמר ובעל חימה רב פשע.

[בג] גאות אדם תשפידנו. כמ"ס רז"ל בעירובין כ"א ובתנחומא פרשת ויקרא. כג הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו וכל הכבוד מן הכבוד הכבוד רודף אחריו.

[בה] חרדת אדם יתן מוקש. חרדה הוא בבלה פתאומית ואינו דומה לפחד דכתיב אשרי אדם מפחד תמיד.

[בז] תועבת צדיקים. כמו שתועבת לדיקים הוא איש עוול לפי שטועה דברים מתועבים. כמו כן תועבת רשע ישר דרך. אף שיודע בטלמו שדרך הדיק טוב מדרכו.

י [א] אגור בן יקה. אגור הוא שם חכם. וכן בחיריק כמו בסגול. ואיחיל ואוכל הם שמות תלמידיו. כ"כ ראב"ע והתוס' בעירובין י"ט. וכ"כ החרגוס ורלב"ג.

[שם] המושא. הוא שם כולל חיבור מחלקים רבים. כאילו נתונים יחד בחברה לשאת אחת ממקום למקום. וכן הוא בלשון ערבי שקורין למחברה, המשא. [רא"ח].

[ב] כי בער אנבי מאיש. יתכן שאיחיל ואוכל שאלוהו דברי חכמות אלקות. והוא הכפיל א"ע ואמר איך תשאלוני הלא אנכי בער מאיש ולא בינת אדם לי ולא למדתי חכמה על ענין זה ולא דעת אל אדע. [ראב"ע]

[ד] מי עלה שמים וירד. מי מהדברים השפלים עלה לשמים או מי משמים ירד לארץ שיתכן שיהא התיחסות בין השמים ובין הארץ [הרלב"ג] והוא כמ"ס רז"ל בפ"ק דסוכה. מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלו משה ואליהו למרום שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם.

[ו] שתיים שארתי מומך. אחת במדות שהיא שוא ודבר כזב. וא' במעל' שהוא ריש ועושר.

[שם] אר תמונע ממני. אל תחדל ותפסק ממני. כי מלת מנע היא כמו חדנ שמשמע על המניעה בתחלה ועל ההפסק מהיות כן כמ"ס בב"ר פמ"ט ע"ש.

ותפסתי

בכורי משירי ד' שמואל

[ט] ותפשתי שם אלקי. או אחפוש שם אלקי לקלל ח"ו כמ"ס ויהי כי ירעב וכתקלף וקלל במנכו ובאלקיו [ישעיה ה'] .

[יג] ועפעפיו ינשאו. כשמלת נשא מקושר עם טפפפים הוא ענין גאון אבן כשהוא עם עינים הוא ענין הבטה, ואפשר גם בעינים כשהוא בבנין נפעל ענינו גאון.

[טו] רעלוקה. הוא שם חכם. כמ"ס התוס' בעירובין י"ט. ואמר שתי בנות ים שקוראות תמיד הב הב. והן שאלו ועולר רחם. והשלישית ג"כ לא תשבע והיא הארץ שאל תשבע מים. והרביעית הוא האש. והולך ומבאר דבריו: ואמר שלש וארבע שכן מספר היסודי במקום מספר הסדורי כי כן דרך הלשון כמו שש הנה שאל ה' ושבע תועבת נפשו. או שחוזר וכולל את השתים בתוך השלש.

[יז] ליקחת אם: לחלישת האם. מלשון אם קבה הבחול [קבלת יו"ד] וכן ולו יקחת עמים [בראשית מ"ט] חולשת העמים.

[יח] שלשה הוזה נפדאו ממני. כמו ששלש אלה נפלאים מדעת האדם כן הרביעית אי אפשר לדעתה.

[כג] תהת שגואה כי תבעל. שהיא שגואה בלב כמ"ס רז"ל בדברים פ"ב, וברותי מכס המורדים והפושעים אלו בני ט' מדות ומכאן בני שגואה.

[כח] שממית בידים תתפש. בידים משתרכת. ובגשון התלמוד מטפס ועולה מטפס ויורד [מנחות כ"ח] וכן פירש בערוך ערך טפס.

[כט] שלשה הוזה מטיבי צעד. הולכים בדרך ישר ואין מעצבים אורחותם מפחד שום צריה. וכמו כן הרביעי מטיב לכת.

[לא] זרזיר. הוא מין עורב. כמ"ס בת"כ פ' שמיני. עורב זה עורב למינו להביא את הזרזירין. וכן בב"ק ז"ב, לא לחנם הלך זרזיר אלל עורב אלא מפני שהוא מינו. והוא אינו מפחד משום צריה. כי אין לו רודפים בעבור שאין עליו בשר. וכן מתנים או תיש הוא מין חיה שנקראת כך בשני שמות אלו. ואולי הוא תייש הבר שהוא איל הרץ מהר ברגליו ואין מי שמשגיגו. כמ"ס משנה רגלי כחילות [תהלים י"ח].

[שם] ומלך אלקום עמו. המלך שאין מי שיקום נגדו כי מי הקשה אנו וישלם. והכוונה כי בלעדי המלך כולם נוטים מדרך הישרה ולא ייסרו ללכת.

[לג] ומיץ אפים, כאשר ימיץ הפיו כעסו ויזיל ריב כי חזירו לא ישתוק לו עכ כעסו ויענהו קשות ותהי מריבה בליהם.

בכורי משירי ל"א שמואל בן

לא [א] מה ברי. מקרא קצר הוא. ושיעורו מה אכזב אתה לי ברי ומה יקר בעיני אתה בר בטני. כמו מה גדלו מעשיך ה' מה רב טובך וכדומה. ופתחה דבריה בדברי חיבה להודיעו שאומרת לו לטובתו ולא בעבור שעונה לרע בתענוגיו.

[ג] ודרכיך למחות מלכין. שעל ידיהם נמחים המלכים ממלכותם מלשון הכני מוחה פשעך. ובתרגום אמר, ואורחותיך לבנות מלכין. הנה כי גרסתו לבנות מלכין.

[ד] אי שבר. אי בלירי כמו בחירק ופירושו אין. וכ"כ בליר"ש דלא כמ"ס התשבי בשורש אי. שהאומר אי בלירי הוא טועה כי הוא איב. אבל ראיתי במנחת שי כאן שכתב בשם רד"ק שיש לפרש מלת אי כאן כמו איב.

[ה] פתח פיך לאלם. שאינו יכול לסדר טענותיו כראוי. כמ"ס רז"ל בגיטין נ"ח. טוענין לירש וטוענין ללוקח משום פתח פיך לאלם. [שם] כל בני חרוף. כל בני אדם שחולפין וחולכין נהם כמ"ס כהנין יחלוף [תלים י'].

[י] אשת חיל וגו'. כהתינו לספר מוסר אמו, חזר לשבח אשת חיל לכבוד' והנמשל הוא על הנפש והנשמה.

[שם] מכרה. שויה ומחירה. כמו ונתתי מכרם [במדבר כ']. ורחוק, פי' יקר וכן מתורגם יקירא

[יב] ולא רע. הוא לתוספת ביאור כמו כי מת אתה ולא תחיה [ישעיה נ"ח].

[יד] ממרחק תביא לחמה. ואין איש מתרעס עליה שקפחה את פרנסתו.

[טו] ותקם וגו'. אין עונה לר מחת כל לרבי ביתה בדרך הקמלנים. כי היא קמה בעוד לילה ומקדמת על שאר אנשים לתת מזונות לביתה ולנערותיה.

[טז] זוממח שדה ותקחהו. חושבת לעשות מפרי ידיה קרן קיימת שהוא שדה וכרם כמ"ס הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות מוסר אדם מטלטליו לקנות בכן שדה וכרם.

[כ] כפה פרשה לעני. אף שעובדת בדיקת כפים ובזיעת אפים אעפ"כ אין זה מדת הכילות בדרך הפועלים העובדים בדיקת. אך מפורת דקדק לעניים ואביונים.

[כג] גודע בשערים בעדה. על ידה בעבור שהיא מפורסמת אומרים עליו הוא בעלה של פלונית.

בכורי משלי ל"א שמואל

[בן] ותורת הסד עד לשונה. תורת חן. כי חן וחסד אחד הוא, כמנ"ש ותשא חן וחסד לפניו [אסתר ב'] ובלשון התלמוד [בפ"ב דכתיבות] כלל נאח וחסידיה. ופירש"י חוט של חסד משוך עלי'. ויעלת חן [לטיל ו'] תרגום ודילתא דחסדא.

תם ונישלם שבה לאל בורא עולם :

